

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ЧУМАК МИКОЛА ЄВГЕНІЙОВИЧ

УДК 37.013.42:[172.16+316.6]"17/19"(043.3)

**ПЕДАГОГІЧНИЙ КОСМОПОЛІТИЗМ У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ
УМОВАХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – 40-х рр. XX СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

**Науковий
консультант –**

доктор педагогічних наук, професор
СИРОТЮК Володимир Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри теорії та методики навчання фізики і
астрономії.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
ЗАВГОРОДНЯ Тетяна Костянтинівна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика;

доктор педагогічних наук, професор
КОЛЯДА Наталія Миколаївна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
проректор з інноваційних досліджень та європейської
інтеграції;

доктор педагогічних наук, професор
КОНДРАЦЬКА Галина Дмитрівна,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри спортивних дисциплін і туризму.

Захист дисертації відбудеться 19 грудня 2019 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ-30, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (вул. Пирогова, 9, м. Київ–30, 01601) і на сайті університету <http://www.npu.edu.ua>.

Автореферат розіслано 19 листопада 2019 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. П. Сущенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Інтегрований соціальний запит на історико-педагогічний аудит української минувшини покликаний повернути із небуття вилучених, забутих, розстріляних. Для досягнення наукової легітимності у відтворенні історичного динамізму, необхідно враховувати вплив соціокультурних умов на розвиток соціальних інститутів, з-поміж яких чільне місце належить освіті. Лейтмотив істинного драгоманознавства стисло анонсовано тезою: «космополітизм в ідеях і цілях» набуває нині нового педагогічного звучання на тлі назрілих проблем інтеграції України у світовий освітньо-науковий простір та реалізації стратегій деідеологізації.

Контроверсійний характер негативно-стереотипного висвітлення проблеми космополітизму у вітчизняних доробках є пожинком значних ідеологічних викривлень і потребує виваженої наукової реконструкції, зважаючи на загальнодержавні завдання міжнародного співробітництва. Соціальна авторитетність окремих інтернаціональних проектів: академічних обмінів (Erasmus Plus, Erasmus Mundus), стажувань (Fulbright, Legislative Professional Fellows), науково-дослідних програм (Horizon 2020, Tempus, Jean Monnet); міжнародних наукометричних баз даних переконливо засвідчує про космополітичний статус педагогічної теорії та практики, підвалини якої закладалися індивідуальними просвітницькими ініціативами упродовж декількох століть.

У рамках участі України у міжнародному проекті «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (зокрема, імplementованого у змісті національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», 2017), наша держава зобов'язалася популяризувати громадянство світу, базуючись на ціннісних орієнтирах культурного різноманіття. Перспективність розвитку міжнародної співпраці на вітчизняному науково-освітньому рівні фрагментарно окреслена у змісті чинних законів України «Про дошкільну освіту» (2001), «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2016), «Про культуру» (2011), «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої» (2014) та окремих підзаконних нормативно-правових актів – наказах Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам» (2016), «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» (2019).

Відрефлексування вітчизняно-історичної значущості педагогічного космополітизму важливе для науково-мотивованої орієнтації сучасної української освіти на розвиток у міжнародному соціокультурному просторі, акцентуючись при цьому на паритетних засадах інтеграційної модернізації.

Дослідницький пошук, спрямований на окреслення вітчизняного історичного досвіду багатостороннього міжнародного співробітництва педагогів-космополітів, надає змогу аргументувати висновки щодо доцільності подальшої профільної співпраці у ретроспекції уроків минулого.

Особливістю вітчизняного соціокультурного капіталу педагогічного космополітизму, нагромадженого упродовж декількох століть, є його остаточна нереалізованість, спровокована частково мінливістю загальнодержавної освітньої політики та регресивністю радянської ідеології.

Хронологія вітчизняної історії розвитку педагогічного космополітизму дотична до світового освітнього-наукового поступу, багата на пошуки змістового оновлення й структурування системи знань та орієнтована на збагачення організаційно-діяльнісного компонента освітнього процесу.

Регіональний аспект послідовно-хронологічного висвітлення проблеми уможливорює наукову координацію характерних феноменологічних рис у розрізі вітчизняного та іноземного педагогічного досвіду досліджуваного періоду.

Вихідний модус порівняльно-історичного аналізу проблеми розкрив риси тенденційної дотичності вітчизняних інституційно-державних, суспільно-громадських та релігійно-духовних ініціатив до періодизації розвитку педагогічного космополітизму.

Дисертаційний вибір тематизовано на рівні загальнофілософського дискурсу наукових праць класиків (І. Кант, Г. Лейбніц, Г. Лессінг, Г. Постель, І. Фіхте) та сучасників (Дж. Ваттімо, В. Есслер, М. Лайтман, А. Несс, П. Мейляндер, В. Степин; В. Андрущенко, В. Лутай, М. Попович).

Виокремлено космополітичні акценти у змісті педагогічної спадщини цілої плеяди вітчизняних та іноземних світочів: Б. Базедова, В. Григоровича-Барського, Г. Де-Метца, М. Драгоманова, Я. Коменського, Д. Менделєєва, М. Пирогова, М. Сумцова, К. Ушинського.

Науковий матеріал частково проблематизовано узагальнюючим потенціалом профільних історико-педагогічних досліджень М. Богуславського, А. Бутова, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, Т. Завгородньої, Н. Коляди, Г. Корнетова, І. Крилова, Ю. Руденка, О. Сухомлинської, С. Тимошенка.

Полірецептивний характер теоретико-методологічного аналізу міждисциплінарної сутності космополітизму простежено на рівні дослідницьких починів С. Білокінь, Л. Зайцевої, Ю. Киршина, Г. Кондрацької, О. Крижановської, А. Потресо́ва, В. Фрейхо́ф.

Реконцептуалізацію персоніфікованих матеріалів забезпечено розглядом наукових позицій дослідників К. Андрєєва (В. Імшенецький); П. Арсени́ча, Н. Білика, Б. Мельни́чука (Б. Лепкий); І. Асса (В. Кирпичов); М. Бесхмельні́цина, О. Коломіє́ць (С. Тимошенко); М. Волярови́ча, Ф. Кривола́пова, Ю. Храмо́ва (Ф. Шведов); Л. Гаврилю́ка (М. Остроградський); І. Гири́ча та В. Онопріє́нка (В. Вернадський); А. Гольдма́на, В. Кі́зченка (М. Авенари́ус); Ю. Гривня́ка (І. Горбачевський та

Я. Кулик); М. Гришкова, В. Георгієвської (О. Динник); Д. Грузіна (О. Ляпунов); М. Грушевського (М. Драгоманов); В. Даниленка, А. Кравченка (В. Дурдуківський); Г. Де-Метца (М. Умов); І. Депмана (Г. Вега і Я. Кулик); П. Коваліва (В. Сімович); Л. Ковальчука (М. Салтиков); В. Константинова, О. Юрченка (М. Коновалов); І. Ренського (Л. Писаржевський); В. Русакова (М. Шіллер); Н. Степанової (Ф. де Монброн); Ю. Храмова (Г. Гельмгольц); Г. Чирикова (Т. Осиповський); В. Добровольського (В. Єрмаков); Т. Путяти, Е. Котельникової, Ф. Суворова (О. Котельников); Б. Яроша (В. Липинський).

Висвітленню питання розвитку регіонального просвітництва на базі окремих освітніх інституцій присвятили свої доробки А. Абрагамсон, С. Баженова, Г. Гербільський, Т. Дудка, М. Лавровський, Г. Леммлейн, М. Ленц, Я. Луцький, А. Нагорний, В. Собчук, С. Стельмах, З. Хижняк, Н. Яковенко.

Ретроспективний аналіз розвитку педагогічного космополітизму як відповідь на сучасні вимоги часу міститься на сторінках зарубіжних видань науковців: А. Аппія (A. Appiah), Т. Бірк (T. Birk), С. Вертовець і Р. Коен (S. Vertovec and R. Cohen), К. Гюнеш (K. Gunesch), Ж. Деланті (G. Delanty), Г. Дес (G. Des), Г. Каваляр (G. Cavallar), В. Массімо (V. Massimo), Е. Мольц та Дж. Герман (E. Molz and J. Germann), М. Папастефану (M. Papastephanou), Г. Ульф (H. Ulf), П. Хайе-Кьюн (P. Hye-Kyeong).

Опрацювання наявного джерелознавчого фактажу й аналіз практичної значущості неоціненого потенціалу педагогічного космополітизму для реформування вітчизняної освіти і науки уможливили виявлення певних суперечностей між:

- методологічним спрямуванням феномена та теоретичним необґрунтуванням цього наукового напрямку;
- міжнародним простором відкритих можливостей для розвитку вищої школи та недостатньо реалізованим академічним потенціалом держави;
- зростанням вимог щодо присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам та частковою неготовністю наявного кадрового потенціалу до налагодження тісної міжнародної співпраці у рамках таких нововведень;
- прорадянською усталеністю стереотипно-критичного обґрунтування змістової наповненості феномена «космополітизм» та новітніми науковими підходами іноземних дослідників щодо перспективності його розвитку на рівні соціальних інститутів.

Глобальний та локальний рівні значущості наведених суперечностей актуалізували вибір теми дисертаційного дослідження **«Педагогічний космополітизм у соціокультурних умовах першої половини XVIII – 40-х рр. XX століття»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконання дисертаційного дослідження дотичне до затвердженого плану

науково-дослідних робіт випускової кафедри теорії та методики навчання фізики і астрономії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також позиційно представлено темою «Зміст, методи, засоби і форми підготовки майбутнього вчителя» (протокол № 5 від 24 грудня 2008 р.).

Тема дисертації затверджена Вченою Радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 28 лютого 2019 р.).

Мета дослідження – комплексне наукове обґрунтування феномена педагогічного космополітизму в соціокультурних умовах вітчизняного освітнього руху першої половини XVIII – 40-х рр. XX століття.

Досягненню сформульованої мети передували такі **завдання дослідження**:

1. Окреслити теоретико-методологічні особливості педагогічного космополітизму на засадах міждисциплінарності.

2. Охарактеризувати вплив християноцентризму на траєкторію розвитку педагогічного космополітизму XVIII ст.

3. Проаналізувати педагогічний космополітизм у контексті розвитку вітчизняного регіонального просвітництва першої половини XIX ст.

4. Висвітлити пріоритетні напрями науково-педагогічної діяльності представників фізико-математичних факультетів вітчизняних класичних університетів на європейських теренах другої половини XIX ст., враховуючи можливості використання попередньо набутого досвіду.

5. Виокремити внесок педагогів-космополітів у розвиток вітчизняного просвітництва в соціокультурних умовах еміграції першого двадцятиріччя XX ст.

6. Конкретизувати причини розгортання прорадянської терорної розправи з вітчизняними педагогами-космополітами у 30-40 рр. XX ст.

7. Проаналізувати потенціал педагогічного космополітизму в розрізі сучасних освітньо-інтеграційних процесів України.

Об'єкт дослідження – педагогічний космополітизм у хронології розвитку вітчизняної освіти і науки.

Предмет дослідження – педагогічний космополітизм у соціокультурних умовах розвитку вітчизняного просвітництва першої половини XVIII – 40-х рр. XX століття.

Хронологічні рамки дослідження. Нижня межа дослідження датована: розгортанням просвітницьких починів випускником Києво-Могилянської академії В. Григоровичем-Барським на іноземних територіях, що зафіксовано на сторінках пам'ятки «Мандрі по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік»; та набранням чинності іменного імператорського указу Петра I «Про запрошення учених людей до Російської Академії наук і про надання бажаючим їхати в Росію потрібної матеріальної допомоги» (1725 р.).

Верхня межа співвідноситься з періодом офіційного оприлюднення ідеологічного контрплану дій щодо боротьби із «безрідними космополітами» (1947 р.).

Окреслення вказаних хронологічних меж обумовлювалося періодами: активного впливу педагогічного космополітизму на розвиток вітчизняного просвітництва; нормативно-правового регулювання діяльності педагогів у міжнародному просторі; посиленого ідеологічного тиску на педагогів-космополітів, нормативно підкріпленого офіційним планом боротьби з «безрідними космополітами».

Джерельною базою дослідження стали:

- *архівні матеріали фондів*: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (3801 – Український громадський комітет в ЧСР, місто Прага. Адміністративно-господарська комісія в справах Української господарської академії; 3859 – Рада Українського Вільного Університету у Відні; 3972 – Український педагогічний інститут імені Драгоманова в Празі; 4465 – Колекція документальних матеріалів українських емігрантських націоналістичних установ, організацій та осіб); Центрального державного історичного архіву України міста Києва (59 – Київська губернська канцелярія; 220 – Київська археографічна комісія; 275 – Київський охоронний відділ; 442 – Канцелярія Київського військового Подільського та Волинського генерал-губернатора; 1191 – Канцелярія Харківського генерал-губернатора; 2047 і 2061 – персоніфіковані фонди М. Д. Пильчикова та М. Г. Халанського; 2162 – Попечитель Харківського навчального округу); Центрального державного історичного архіву України міста Львова (129 – Львівській Ставропігійський інститут; 146 – Галицьке намісництво міста Львова; 309 – Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка, місто Львів; 451 – Греко-католицька митрополича духовна семінарія міста Львова; 834 – Українське студентське товариство «Січ» у Відні); Державного архіву міста Києва (16 – Київський університет; 18 і Р-308 – Київський політехнічний інститут); Державного архіву Львівської області (1 – Львівське Воєводське управління; 26 – Львівський королівський університет; 27 – Вища політехнічна школа у Львові); Державного архіву Одеської області (1 – Канцелярія Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора; 45 – Новоросійський університет; 62 – Одеські Вищі жіночі медичні курси; 160 – Приватний архів професора Ф. К. Бруна); Державний архів Чернівецької області (3 – Буковинська крайова управа; 216 – Чернівецький університет (Franz-Josephs Universitat in Czernowitz) (1875–1940); 244 – Педагогічна школа з підготовки вчителів (чоловіча) Генерального секретаріату освіти Румунії в місті Чернівці; 254 – Православна чоловіча школа міста Чернівці (Griechisch-orientalische Knabenschule in Czernowitz);

- *стародруки та рукописи наявних фондів*: Національної бібліотеки України імені В. Вернадського НАН України – відділ стародруків та рідкісних видань (І – Літературні матеріали. Зібрання літературних творів і документів поч. XII – XX ст.; X, 41 і 275– Іменні фонди В. Міяковського,

Б. Я. Букреева, С. І. Карацуби; 302 – Макарій Булгаков – московський митрополит (1816 – 1882). Зібрання рукописних книг: XVI – XIX ст.; 312 – Бібліотека Києво-Софіївського собору), відділ газетної періодики, відділ зарубіжної українки, відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, сектор картографічних видань; Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого – відділ документів іноземними мовами, відділ рідкісних і цінних книг; Одеської національної наукової бібліотеки – відділ краєзнавства «Одесика», відділ рідкісних видань і рукописів; Наукової бібліотеки Одеського Національного університету імені І. І. Мечникова – відділ рідкісних книг та рукописів, відділ обслуговування науковою літературою; Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України – відділ історії освіти; Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського Національного університету імені Тараса Шевченка – відділ рідкісних книг та рукописів; Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова – відділ рідкісних видань;

- історичні й історико-педагогічні праці вітчизняних світочів: Д. Антоновича, М. Бунге, П. Бучинського, В. Григоровича-Барського, М. Грушевського, Г. Де-Метца, М. Драгоманова, О. Котельникова, І. Крип'якевича, Д. Менделєєва, С. Миропольського, І. Огієнка, М.Пильчикова, М. Пирогова, С. Сірополка, К. Ушинського, І. Франка та інших;

- періодичні видання: імперського («Бюлетені Київського Політехнічного Товариства Інженерів і Агрономів» (1915); «Визвольний шлях» (1900); «Відомості Катеринославського гірничого інституту» (1913); «Відомості Київського політехнічного інституту імператора Олександра II (1902–1917); «Відомості Південно-Російського Товариства Технологів» (1906); «Відомості Харківського технологічного інституту» (1915); «Вісник Європи» (1886 р.); «Журнал Міністерства народної освіти» (1854–1916); «Записки Імператорського Російського Технічного Товариства» (1898); «Записки Новоросійського Товариства природодослідників» (1901); «Історичний вісник» (1900); «Киянин» (1896); «Одеський вісник» (1867); «Праці Одеського статистичного комітету» (1867); «Російська старовина» (1876–1885); «Фізичний огляд» (1915); «Чернігівські єпархіальні вісті» (1870–1903)) та постімперського періодів («Вісті Київського Політехнічного Інституту» (1926); «Вісті УТП» (1933–1936); «Діло» (1927); «Записки Наукового Товариства імені Шевченка» (1930); «Студентський вісник» (1925); «Україна» (1926); «Український студент» (1920–1922); «Чорноморе» (1928 р.)).

Концепція дослідження репрезентована відрефлексуванням окресленого історико-педагогічного феномена на триєдиному рівні взаємообумовлених концептів:

1. Методологічного – сфокусованого на розкритті особливостей досліджуваної проблематики за посередництвом методологічної єдності

визначених наукових підходів: *акмеологічного* – екстрапольованого на необхідність побудови цілісного конструкту закономірностей феноменологічного розвитку; *аксіологічного* – проектного на з'ясування ціннісних орієнтирів педагогічного космополітизму з метою екстраполяції їх на канву новітньої освітньої парадигми; *антропологічного* – акцентованого на історичному розгляді мінливості підходів до розуміння проблеми всебічного розвитку особистості, що відображалось у поетапній раціоналізації просвітництва; *діяльнісного* – зорієнтованого на окресленні пріоритетності особистісного фактору в розширенні територіальних меж педагогічного космополітизму, віддзеркаленого в організації просвітницьких проектів на теренах різних країн світу; *етапного* – актуалізованого необхідністю розробки авторської періодизації історії педагогічного космополітизму, репрезентованої сукупною послідовністю періодів феноменологічного домінування та датованої розвитком вітчизняного просвітництва у визначених хронологічних межах; *інноваційного* – сфокусованого на аналізі беззаперечної цінності педагогічно-космополітичних проектів, центрованих на оптимізації вітчизняного освітнього руху; *історіософського* – націленого на виокремлення тісного взаємозв'язку педагогічного космополітизму із соціокультурними умовами розвитку просвітництва, частково проблематизованого впливом міжцивілізаційного поступу; *комплексного* – обумовленого потребою розглядати багаторівневість розвитку педагогічного космополітизму залежно від внутрішніх (загальнодержавних) та зовнішніх (міжнародних) факторів; *конструктивного* – зорієнтованого на алгоритмізоване відрефлексування педагогічного космополітизму в сукупній цілісності цілеспрямованих особистісних ініціатив, націлених на подолання існуючих соціокультурних деструкцій внутрішньодержавного розвитку; *культурно-історичного* – спрямованого на виявлення рівня дотичності соціокультурного поступу цивілізацій до розвитку педагогічного космополітизму в напрямку розвитку вітчизняного просвітництва досліджуваного періоду; *культурологічного* – контрастованого антропологічною центрованістю педагогічно-космополітичних ініціатив на історичній канві загальносвітової полікультурності; *нормативного* – оструктуреного і констатованого межами дотичності досліджуваної проблеми до змістового наповнення діючих нормативно-правових актів; *персоналістично-біографічного* – використаного для актуалізації у сучасному науковому обігу тематично-педагогічної спадщини; *проблемного* – зорієнтованого на виявлення історично-існуючих протиріч між суспільним та провладним, аналіз яких актуалізував стратегічну зорієнтованість феноменологічного розвитку кожного досліджуваного періоду; *середовищного* – заснованого на потребі визначення рівня впливу територіального фактора на історичну долю вітчизняного просвітництва, підсиленого часовою реальністю феноменологічного впливу; *синергетичного* – інтерпретованого варіативністю історичних процесів, які уможливили розкриття глибинного потенціалу педагогічного

космополітизму; *системного* – актуалізованого необхідністю репрезентації педагогічного космополітизму як цілісно-інтегрованої сукупності відповідних елементів, які перебувають у тісній взаємодії із системними та міжсистемними конструктами реально існуючого; *ситуативного* – націленого на розкриття причинно-наслідкових взаємозв'язків розвитку педагогічного космополітизму із сумарною результативністю вітчизняного освітнього руху; *цивілізаційного* – презентованого єдністю соціокультурних умов міжцивілізаційного розвитку педагогічного космополітизму; *цільового* – структуризованого алгоритмом цілецілісності феноменологічного розвитку враховуючи просторово-часові виклики досліджуваних періодів та наявний ресурсопотенціал.

2. Теоретичного – узагальненого змістовою сутністю відповідного понятійно-категоріального апарату та конкретизованого аналізом педагогічного космополітизму на рівні:

- усталених просвітницьких традицій безкорисливого соціального служіння;
- громадсько-просвітницького подвижництва, спрямованого на зростання кількісного показника грамотності, відкриття нових освітніх інституцій, примноження чисельності кваліфікованих кадрів;
- міжінституційного та неформально-позаінституційного співробітництва з метою розвитку регіонального просвітництва;
- світоглядних позицій та концептуальних положень, які віддзеркалюють необхідність уніфікації механізмів державного регулювання процесів навчання, виховання та розвитку особистості у відповідності із загальносвітовими здобутками;
- науково-педагогічної діяльності, націленої на утвердження космополітичних засад розвитку освіти і науки.

Теоретичною канвою дискурс-аналізу послуговувало комплексне розкриття впливу соціокультурних умов досліджуваного періоду на розвиток педагогічного космополітизму. На ідейному рівні це частково підкріплювалося змістовою наповненістю праць представників Центральної і Західної Європи, репрезентувалося їх загальнофілософськими (Г. Постель, Г. Лейбніц, К. Вольф, Г. Лессінг, Й. Гердер, І. Кант, Й. Фіхте) та педагогічними (Я. Коменський, Ж. Руссо, Б. Базедов) поглядами.

3. Практичного – окресленого перспективою впровадження теоретичної спадщини та результатів діяльності педагогів-космополітів у сучасний освітній процес, щоб: урізноманітнити змістову складову нормативних і вибіркокових дисциплін; розробити необхідне навчально-методичне забезпечення, актуальне вимогам часу; повноцінно реалізувати можливості міжнародно-академічного співробітництва між профільно-структурними підрозділами закладів освіти; актуалізувати спільні міждержавні проекти, які передбачають залучення вітчизняних педагогів до тіснішої співпраці з іноземними колегами; підвищити конкурентоспроможність української молоді та професорсько-викладацького складу на міжнародному ринку праці;

проблематизувати необхідність пришвидшення інтеграції України у проєвропейський освітній простір.

Методи дослідження. Формулювання мети і завдання дослідження актуалізувало використання цілої низки *методів*: загальнологічних (аналіз, синтез, індукція, дедукція, редукція, аналогія); теоретичних (гіпотетичний, історичний, системний; абстрагування та узагальнення); емпіричних (описовий, порівняльний, джерелознавчий).

Для досягнення належного рівня відповідності змісту дисертації паспортіві наукової спеціальності використано спеціальні історико-педагогічні методи:

- історико-структурний – актуалізував виокремлення соціокультурних умов, які вплинули на розвиток у часопросторі педагогічного космополітизму;
- хронологічний – сприяв окресленню на шкалі часу історичних періодів феноменологічного домінування;
- історико-компаративний – забезпечив проведення порівняльно-зіставного аналізу феноменологічного розвитку крізь призму діяльності різних соціальних інститутів;
- конструктивно-генетичний – уможливив варіативне відстеження предметної зорієнтованості педагогічного космополітизму на різних етапах історичного розвитку вітчизняного просвітництва.

У ході дослідження було залучено загальнонаукові *принципи* (всебічності, географічного проектування, історизму, комплексності, наступності, наукової об'єктивності, нормативності, природовідповідності, системності, цілісності); та методологічні *підходи* (акмеологічний, аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, етапний, інноваційний, історіософський, комплексний, конструктивний, культурно-історичний, культурологічний, нормативний, персоналістично-біографічний, проблемний, середовищний, синергетичний, системний, ситуативний, цивілізаційний, цільовий).

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження визначається тим, що:

- *вперше*: виконано комплексне обґрунтування педагогічного космополітизму крізь призму виокремлення дискурсу прорадянської упередженості; запроваджено до широкого обігу наукової сфери цілий спектр стародруків, рукописних фоліантів та архівних справ; розроблено історичну періодизацію розвитку педагогічного космополітизму у вітчизняних соціокультурних умовах першої половини XVIII – 40-х рр. XX століття; впроваджено до широкого наукового обігу авторське визначення дефініції «педагогічний космополітизм»; доведено, що тактика педагогічно-космополітичної згуртованості була високопродуктивною для вітчизняно-просвітницького розвою; досліджено взаємовплив процесів відкриття та діяльності вітчизняних освітніх інституцій на географічні напрями розпоширення педагогічного космополітизму; персоніфіковано внесок

педагогів-космополітів у примноження напрямів розвитку вітчизняного просвітництва; акцентовано увагу на вітчизняно-інтелектуальному розоренні педагогічного космополітизму силами радянсько-ідеологічного тоталітаризму;

– *уточнено*: сутнісне наповнення досліджуваних категорій «космополітизм», «космополіт», «космополітичний», «космополітичність», «космополіс»;

– *узагальнено*: сучасні іноземні підходи до розгляду проблеми впливу педагогічного космополітизму на поглиблення академічної мобільності; формування відкритого освітнього та наукового просторів; розширення профільної міжнародної співпраці; теоретичну спадщину та практичні здобутки українських педагогів-космополітів М. Авенаріуса, В. Григоровича-Барського, М. Грушевського, Г. Де-Метца, М. Драгоманова, В. Кирпичова, Ф. Кодеша, О. Кононовича, О. Котельникова, Б. Лепкого, В. Лігіна, М. Остроградського, М. Пирогова, В. Стеклова, М. Умова, Ф. Шведова, М. Шіллера;

– *набуло подальшого розвитку*: вивчення теоретичної спадщини та практичного досвіду педагогів-космополітів з метою окреслення перспективних планів піднесення України у рамках загальноєвропейських інтеграційних процесів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні відповідних тематичних матеріалів на паперових носіях: одноосібної монографії «Педагогічний космополітизм у розрізі соціокультурних трансформацій» (26,75 ум. друк. арк., 2019); навчального посібника для вищої школи: «Курс теоретичної фізики. Збірник задач з електродинаміки» (8,68 ум. друк. арк., 2015).

Вихідні положення авторських напрацювань, викладених на сторінках тематичних матеріалів, можна використати при викладанні та розробленні навчально-методичних матеріалів із дисциплін: «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи», «Порівняльна педагогіка», «Основи педагогічної майстерності», «Теорія і практика вищої професійної освіти», «Вища освіта та Болонський процес», «Методика викладання фахових дисциплін», «Методологія сучасних педагогічних досліджень», «Філософія освіти», «Історія фізики», «Історія математики», «Астрономія», «Теоретична фізика», «Електродинаміка» та інші.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в освітній процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка від 20.05.2019 р. № 642-33/03), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка від 20.05.2019 р. № 07-10/985), Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка від 22.05.2019 р. № 410), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка від 23.05.2019 р. № 01-12-43),

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка від 27.06.2019 р. № 1280).

Особистий внесок здобувача. У спільних публікаціях автор виокремив внесок іноземних світочів педагогічної думки щодо вивчення проблеми формування дослідницьких умінь суб'єктів пізнання [23]; проаналізував вплив окресленого дидактичного інструментарію на результативність засвоєння студентами матеріалу курсу теоретичної фізики «Електродинаміка» [30]; розробив приклади використання принципу симетрії в задачах «Заряд усередині провідної сфери» і «Заряд між двома сферами» [29]; проблематизував, як фізичний експеримент впливає на формування наукового світогляду учнів [34]; узагальнив рівні впливу комп'ютерної залежності на особистісний розвиток дитини [36]; проаналізував внесок професорів-фізиків в історично-хронологічний поступ фотоіндустрії [38]; проблематизував практичні можливості диференціації навчання фізики на основі врахування індивідуальних особливостей учнів [39]; розробив систему завдань для методичної підготовки вчителів фізики з використанням засобів наочності [40]; розкрив сутнісні характеристики змістової компоненти гурткових, факультативних та елективних курсів з астрономії для школярів [41].

Апробація результатів дослідження на конференціях, семінарах, читаннях:

– *міжнародних*: «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2014); «Астрономія і сьогодення» (Вінниця, 2015); «Наукові пошуки ХХІ століття: молодіжний вимір» (Київ, 2015); «Актуальні проблеми природничо-математичної освіти в середній і вищій школі» (Херсон, 2018); «Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті» (Кропивницький, 2018); «Коучинг в освіті: від реформ до еволюції» (Київ, 2018); «NEW TOP SCIENCE» (Київ, 2018); «Адаптивні технології управління навчанням» (Одеса, 2018); «STEM-освіта : проблеми та перспективи» (Кропивницький, 2018), «Актуальність проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (Київ, 2018); «Педагогіка у міждисциплінарному вимірі: варіативність моделей неперервної педагогічної освіти» (Київ, 2018); «Тьюторство як засіб інтернаціоналізації освітньо-наукового простору вищої школи» (Київ, 2018); «Управління культурними проектами і креативна індустрія» (Київ, 2018); «Актуальні проблеми вищої освіти: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (Бар, 2019); «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, 2019); «Позашкільна освіта: єдність теорії та практики у підготовці юних науковців МАН і НПУ імені М. П. Драгоманова» (Київ, 2019), «Тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2019); «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2019), «Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах» (Київ, 2019); «Фреїківська конференція з фізики й технологій тонких плівок та наносистем» (Івано-Франківськ, 2019);

– *всеукраїнських*: «Актуальні питання методики навчання фізики та астрономії в середній і вищій школі» (Київ, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019), «Інноваційні технології в дошкільній освіті України: правова охорона дитинства» (Київ, 2015); «Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій» (Івано-Франківськ, 2018);

– *міжрегіональних*: «Астрономія та сьогодення» (Вінниця, 2015);

– *внутрішньоуніверситетських*: «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018).

Кандидатська дисертація на тему «Підготовка майбутніх учителів фізики до профорієнтаційної роботи з учнями загальноосвітньої школи в умовах профілізації навчання» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти була захищена 2013 року в ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувалися.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження увійшли в основу 52 наукових і навчальних публікацій, з них: 1 монографія (одноосібна); 1 навчальний посібник (одноосібний); 25 статей у наукових фахових виданнях (5 з них апробаційного характеру); 5 статей у міжнародних наукових фахових виданнях (1 з них у співавторстві); 8 статей у наукових виданнях апробаційного характеру (5 з них у співавторстві); 12 доповідей у збірниках тез конференцій (1 з них у співавторстві).

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації українською й англійською мовами, вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (789 позицій, з яких 163 – архівні документи та рукописи) та 10 додатків. У тексті розміщено 23 таблиці і 79 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 548 сторінок, серед них 426 – основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, окреслено її тісний взаємозв'язок із наявною джерелознавчою базою; проблематизовано дотичність роботи до наукових програм, планів, тем; сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; окреслено хронологічні межі; перелічено складові опрацьованої джерелознавчої бази; сформульовано концептуальні засади та методологічну основу дослідження; аргументовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію й основні публікації; структуризовано інформаційні дані щодо обсягу дисертаційного дослідження.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні основи дослідження педагогічного космополітизму**» проаналізовано змістові лінії варіативності

наявного понятійно-категоріального апарату дослідження; запропоновано авторське визначення терміна «педагогічний космополітизм»; окреслено полідисциплінарність досліджуваної проблематики; розроблено тематичну періодизацію у визначених дослідженням хронологічних межах.

У ході аналізу наявного джерелознавчого базису прорадянського періоду засвідчено диспропорцію змістового викривлення сутнісного наповнення категорії «космополітизм», її істотну заідеологізованість. У дослідницькому полі зауважено, що позакомуністична уніфікація наявного понятійно-категоріального апарату – важлива складова національного проекту реалізації загальнодержавної стратегії деідеологізації та деполітизації.

Теоретичні засади хронологічного аналізу уможливили згрупування вітчизняних та близькозарубіжних підходів щодо обґрунтування ідейно-сутнісного наповнення терміна «космополітизм» крізь призму низки історичних періодів: дорадянського (1900 – до 1917 р.) – світогляд; прорадянського (1917 – до 1970 рр.) – ідеологія; ідеологічно-конфронтаційного (1970 – до 1990 рр.) – дискримінаційні вияви, теорії і концепції, тип сприйняття; пострадянського (1990 – до 2000 рр.) – планетарно-цивілізована ввічливість, світогляд, ідеологія; новітнього (2000 – до сьогодні) – ідейність, система поглядів, терористична чистка та ін.

Відрефлексовано теоретичну спектральність далекозарубіжних підходів, які розкривають зміст терміна «космополітизм» під педагогічним кутом, сумарно репрезентованого на рівні актуалізації: збереження єдиної культурної ідентичності (Дж. Мілрой – J. Milroy), нагромадження загальнолюдського педагогічного досвіду (Х. Гіру – H. Giroux), поглиблення міжнародно-галузевого співробітництва (Б. Нортон – B. Norton), розвитку академічної мобільності (Дж. Уррі – J. Urri, Дж. Бломмаерт – J. Blommaert), конструювання парадигмальної чіткості у глобальній (космополітичній) педагогіці (В. Гесфорд – W. Hesford, К. Донох – C. Donahue).

Дослідницьким чином розмежовано спільнокореневі лексеми: «космополітизм» (суспільно-історична ідейність і практика), «космополіт» (прибічник чи носій космополітизму), «космополітичний» (наднаціональний світогляд, принцип та підхід), «космополітичність» (характеристика феноменологічного домінування), «космополіс» (результативність досягнення ключової мети космополітизму).

Підкреслено, що теоретичні витoki педагогічного космополітизму дотичні до ідей знаних світу філософів (Сократ, Діоген Сінопський; Г. Постель, Г. Лейбніц, К. Вольф, І. Кант, Г. Лессінг, Й. Гердер, Й. Фіхте) та педагогів (Я. Коменський, Ж. Руссо, Б. Базедов) минулого.

Завдяки теоретичним узагальненням підкреслено широковживаність дефініції «педагогічний космополітизм» у працях іноземних дослідників XXI століття. Джерелом аргументованості слугують аналітичні матеріали контент-аналізу сучасних далекозарубіжних праць, які опубліковані у наукових виданнях, віднесених до міжнародних наукометричних баз даних.

Інформаційні матеріали контент-аналізу розроблено на основі урахування відповідних критеріїв (дефініція аналізу – «педагогічний космополітизм»; джерело аналізу – далекозарубіжні публікації з іноземних видань, індексованих міжнародними наукометричними базами даних; кількісні дані – географічний та часовий) та презентовано на рисунку 1.

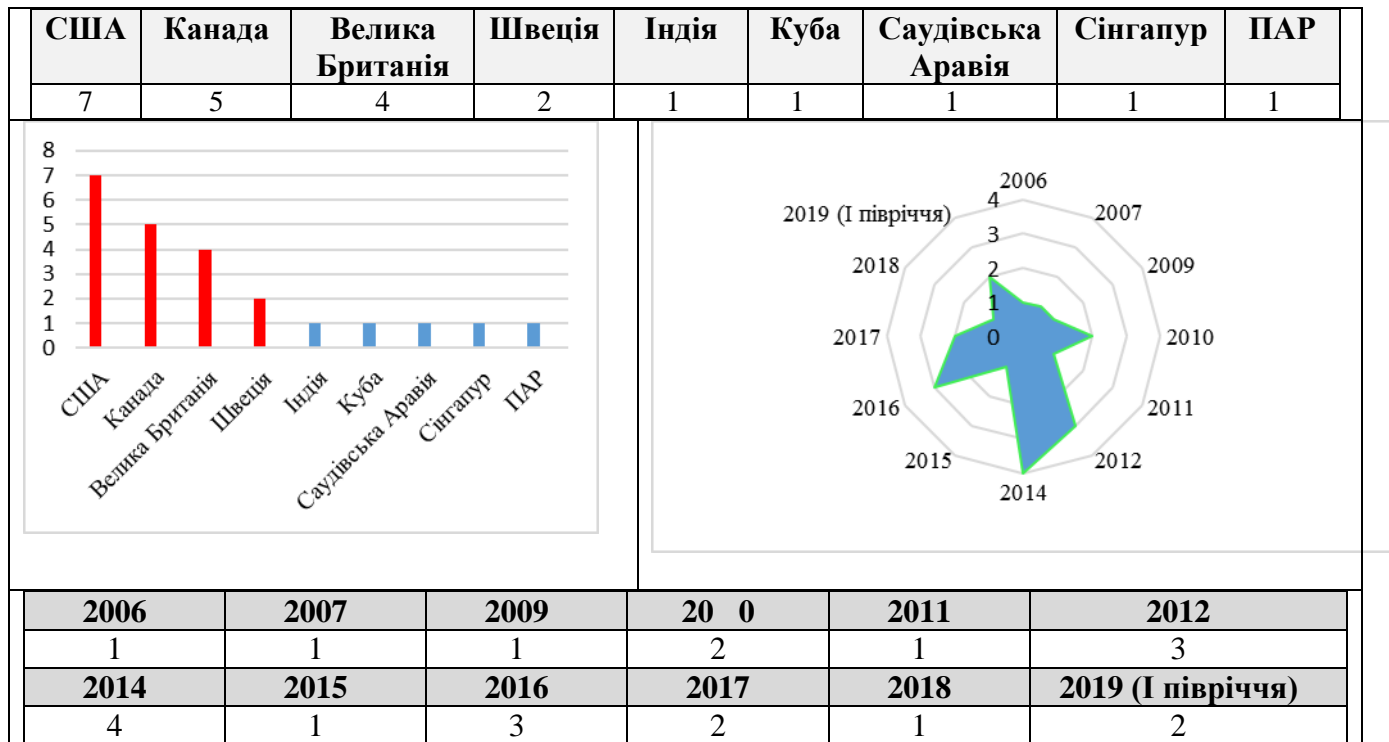

Рис. 1. Контент-аналіз сучасних далекозарубіжних публікацій, у яких вживається термін «педагогічний космополітизм» (за матеріалами міжнародних наукометричних баз даних XXI ст.)

Формулювання титульної категорії дослідження «педагогічний космополітизм» уможливлено завдяки виокремленню низки критеріїв: системності (цілісна система – єдність переконань), предметної структурованості (ієрархічна предметність – світогляд, теорія, просвітницька практика), метацілісності (основоположна мета – задоволення інтересів усього людства). Врахування критеріальних складових аргументованості послугувало підставою для визначення педагогічного космополітизму як упорядкованої системи переконань, які впливають на світогляд, теорію й просвітницьку практику та виражають пріоритетність інтересів людства над інтересами окремих націй чи держав.

У дослідницькій площині теоретичного аналізу педагогічний космополітизм презентовано відповідним ресурсним потенціалом: особистісним (актуалізованим стійкою життєвою позицією, гнучкою мотиваційною сферою, відповідальністю, життєстверджуючою толерантністю), педагогічним (презентованим сукупною цілісністю знань, умінь та навичок; домінуванням ціннісних орієнтирів; рівнем педагогічної майстерності), інституційним (обумовленим необхідністю професійної

підготовки та підвищення рівня кваліфікації, пріоритетними напрямами діяльності соціальних інститутів), середовищним (детермінованим соціокультурним розвитком території, впливом освітньо-наукового середовища на формування стійких внутрішньогалузевих зв'язків на міжнародній арені).

В основу предметного висвітлення тематично-історичної періодизації покладено відповідні критерії: 1) наявність соціокультурних протиріч між релігійним й раціональним, суспільним і провладним, традиційним та інноваційним; 2) націленість організаційно-змістових концентрів просвітництва на використання кращих досягнень представників різних цивілізацій; 3) детермінованість впливу на особистість різних соціальних інститутів, враховуючи їх функціональний потенціал (соціалізуючий, відтворюючий, контролюючий); 4) поетапність трансформації масової свідомості як наслідок впливу внутрішніх (регіональних і загальнодержавних) та зовнішніх (міжнародних) векторів.

Особливості розвитку педагогічного космополітизму в соціокультурних умовах розвитку вітчизняного просвітництва досліджуваного періоду репрезентовано крізь призму певних історичних етапів. Перший (XVIII ст.) – християноцентричний, характеризувався зміцненням космополітичних позицій світової релігії, що частково актуалізувало розгортання загальносвітового просвітництва, спрямованого на формування цілісного панно «охрещеного» світу та спасіння людського роду; другий (перша пол. XIX ст.) – інституційний, відзначався поглибленням феноменологічної ідейності щодо науково-освітньої «соборності» світу, що актуалізувало сприйняття особистості як транслятора культури, інтелектуальності, професіоналізму та досвіду; третій (друга пол. XIX ст.) – подвижницький, аргументувався фактажністю налагодження міжнародно-профільного співробітництва представників вітчизняних вищих шкіл в умовах мінливості політичних курсів і трансформації світоглядної парадигмальності; четвертий (1900–1920 рр.) – національно-консолідований, проблематизувався відродженням ідейності щодо відновлення української державності, що продукувало реалізацію низки рішучих заходів просвітницької зорієнтованості; п'ятий (1921–1947 рр.) – біполярно-кризовий, ідентифікувався застосуванням репресивно-каральних заходів супроти космополітичних проявів на усіх рівнях функціонування вітчизняних соціальних інститутів.

У другому розділі **«Історичні виміри педагогічного космополітизму (XVIII ст.)»** окреслено християноцентричні передумови феноменологічного розвою; проаналізовано поступове розширення траєкторії розвитку вітчизняного педагогічного космополітизму, актуалізоване сукупним факторним впливом.

Авторське бачення проблеми розвитку педагогічного космополітизму синтезовано на рівні співставлення дослідницьких епістем особистісного та

цивілізаційного, раціонального та релігійного, традиційного та новаторського.

Епістемологічна канва дослідження ґрунтувалася на переосмисленні особистості педагога-космополіта як мобільної соціальної одиниці відносно «нерухомих» освітніх та наукових концентрів світу; прогресивного новатора, котрий оптимізує застосування інноваційного на базі реально існуючого; представника соціального інституту – носія цінностей.

Відрефлексування християноцентричних передумов феноменологічного розвитку засновувалося на предметній конкретизації рівня історико-педагогічного впливу загальносвітової традиції масового просвітництва, покликаною удосконалити існуючий навчально-виховний процес, тематичній проблематизації провідної ролі особистості просвітника у підвищенні інтелектуального рівня суб'єктів пізнання.

У ході теоретичного аналізу виокремлено певні християноцентричні передумови феноменологічного розвитку: заснування та діяльність освітніх концентрів при духовних осередках; трансформування духовних центрів у своєрідні кузні педагогічних кадрів; екстраполювання педагогічного «покликання» духівника на панно цілісної християнської традиції просвітництва; інкрустування педагогічної культури, відтвореної на рівні «неписаних» законів; сприйняття духовно-педагогічного прикладу мандрівного просвітника як еталонного; підтримання відповідного рівня освіченості представниками духовенства; нагромадження тисячолітніх просвітницьких традицій; збагачення скарбниці дидактичного інструментарію; підвищення соціокультурного рівня розвитку великих міст.

Вагоме місце у подальшому глибинно-вітчизняному утвердженні педагогічно-космополітичної ідейності належить спадщині В. Григоровича-Барського. Окремі аспекти його суджень були інноваційними для того часу, вони актуалізували поступове розширення траєкторії вітчизняного феноменологічного розвитку за рахунок визнання загальнопросвітницької вагомості: концептів лінгвокультурності та полікультурності; традиційного характеру іншомовного навчання освітньої еліти за кордоном; геополітичного характеру соціокультурних взаємодій; педагогічного авторитету духівників як просвітників на міжнародній арені.

Ідентифіковано, що у вітчизняній теоретичній спадщині XVIII ст. космополітична ідейність на педагогічному рівні репрезентувалася фрагментарно – здебільшого у формі спогадів (зокрема, «Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік»).

Підкреслено, що педагоги-космополіти були не лише представниками конкретного відрізка часу, а передусім – творцями соціокультурної реальності, яка враховувала загальноцивілізаційні імперативи розвитку просвітництва у контексті поглиблення міжнародного співробітництва.

Хронологія розвитку педагогічного космополітизму на місцях після першої чверті XVIII ст. виразно віддзеркалює дотичність вітчизняних соціокультурних подій до плину європейської історії. Приділено увагу

значущості впливу доби академічного «руху» країн Центральної та Західної Європи на розширення вітчизняного галузевого законодавства, зокрема, за рахунок підписання двох іменних імператорських указів «Про заснування Російської Академії Наук і Мистецтв» (1724 р.) та «Про запрошення учених людей до Російської Академії наук і про надання бажаючим їхати в Росію потрібної матеріальної допомоги» (1725 р.).

У теоретично-репрезентативному контексті підкреслено вітчизняно-академічну продуктивність діяльності запрошених з-за кордону представників професорсько-викладацького складу, позначену, з-поміж іншого, зростанням чисельності навчально-методичних матеріалів, налагодженням профільної підготовки фахівців, упорядкуванням матеріально-технічної бази додаткових навчальних приміщень (зокрема, кабінету рідкісних речей).

Епохальні особливості європейських академічних реалій екстрапольовано на канву вітчизняного внутрішньо академічного життя, віддзеркаленого на рівні: підтримання певного рівня автономії; отримання права на видання внутрішньо-інституційних нормативів та формування керівної кадрової піраміди; домінування принципів корпоративно-територіальної замкнутості.

Вибірково персоніфіковано предметність розвитку педагогічного космополітизму, частково актуалізованого завдяки зростанню чисельності вітчизняних відряджень за кордон та підсиленого: відсутністю проімперського механізму нормативно-правового регулювання іноземних відряджень; складністю вітчизняного кадрового питання, яке стримувало активність загальнодержавного розвитку освіти і науки; прогресивністю підготовки фахівців на базі європейських вищих шкіл; комфортністю реалізації науково-дослідних завдань здобувачів у профільно-інституційних центрах Європи для отримання учених ступенів.

Узагальнено значущість впливу педагогічного космополітизму викладачів-могилянців на професійне становлення їхніх вихованців, які були відряджені з Академії Наук та Мистецтв у відомі європейські університети: Марбургський та Фрайбургський (М. Ломоносов, 1736–1741); Вроцлавський, Лейпцігський, Берлінський (Г. Козицький, 1747–1756; С. Котельников, 1751–1756).

Вказано, що прогресивність впливу педагогічного космополітизму на підвищення рівня грамотності, освіченості й професійної майстерності прослідковувалася в раціоналізації системи просвітництва на вітчизняних теренах та зазнавала паралельного нівелювання з боку діючої влади, щоб підтримувати існуючий політичний режим і не допустити впливу проєвропейських гуманістичних хвиль на соціокультурне життя українства.

У третьому розділі **«Результативність розвитку педагогічного космополітизму у першій половині XIX ст.»** проаналізовано вплив мінливої освітньої політики тодішньої влади на зорієнтованість розвитку педагогічного космополітизму; співвіднесено фактажність змістового

урізноманітнення навчального матеріалу з дієвістю педагогічно-космополітичного впливу.

Підкреслено, що суспільна зорієнтованість розвитку педагогічного космополітизму упродовж першої пол. XIX ст. поєднувала у собі: по-перше, необхідність підтримувати відповідний соціокультурний оптимум для розвитку освіти та зростання показників освіченості; по-друге, тенденційність виходу особистості з архаїзму імперських заборон у міжнародний простір вільних думок та перспективних професійних можливостей.

Припущено, що завдяки прямому впливу педагогічного космополітизму на вітчизняний розвиток проукраїнських земель актуалізувалося поступове переорієнтування освіти від вузькоімперських завдань до міжнародних пріоритетів соціокультурного зростання (зокрема, гуманізму та демократизму).

У ході теоретичного дискурсу узагальнено, що ліберальні вектори освітньо-політичного курсу Олександра I були зовнішнім виявом його європоцентричної прихильності. Співвіднесено організаційно-територіальну дотичність імперського проекту навчальних округів до західноєвропейського освітнього досвіду, яким молодий імператор збагачувався у країнах тимчасового перебування.

Підсумовано, що ліберально-освітні вектори діючої політики Олександра I позначились яскраво вираженими намаганнями нівелювати попередньо усталену нормативність, що сумарним чином актуалізувало налагодження професійної підготовки високоосвіченої нової генерації на проєвропейських теренах та підсилило значущість результативності розвитку педагогічного космополітизму.

Зауважено, що утвердження консервативного режиму Миколи I супроводжувалося цілковитою неготовністю свідомої інтелігенції до радикальної зміни попереднього ліберального курсу освітньої політики. У таких соціокультурних умовах вітчизняний розвиток педагогічного космополітизму набував обрисів яскраво вираженої емансипаційної зорієнтованості.

В умовах мінливості освітньої політики діючої влади педагогічний космополітизм не припиняв свого розвитку у зв'язку із актуальністю нерозв'язаного кадрового питання вищої школи, яке належало до переліку стратегічно важливих завдань загальнодержавного розвитку.

Проблематизовано питання внутрішньодержавного впливу на регіональну освітню політику підросійської частини українських земель трьох соціокультурних векторів – колонізаційного (Правобережжя), русифікаційного (південні регіони) та українізаційного (Лівобережжя).

Окреслено значущість впливу педагогічного космополітизму на європоцентричний характер функціонування Кременецького та Рішельєвського ліцеїв відтворений на рівні багатой матеріально-технічної

бази, висококваліфікованого педагогічного складу, організаційних особливостей наявного навчально-виховного процесу.

Конкретизовано вплив педагогічного космополітизму на вдосконалення організаційно-змістового наповнення процесу функціонування Рішельєвського ліцею, віддзеркаленого на рівні наявної філологічної центрованості, рейтингової системи, чисельності іноземних педагогів, матеріально-технічної бази, іноземної навчальної літератури.

Контрастовано побіжність впливу «інокультурних» векторів на освітні реалії підросійських регіонів – німецького на Слобожанщині та Київщині (Харківський та Київський університети) і французького на Новоросійщині (Рішельєвський ліцей).

Підкреслено, що результативність вітчизняного феноменологічного розвитку частково забезпечувалася відповідним рівнем самоорганізації педагога-космополіта на політичній карті світу. У вітчизняних умовах іноземні педагоги-космополіти з одного боку, намагалися удосконалити наявні освітні реалії, систематично апелюючи до світового навчально-виховного досвіду, з іншого – змушені були адаптуватися до політичної мінливості, яка привносила у соціокультурне буття українства своєрідну розосередженість.

Суперечлива амбівалентність діючої освітньої політики орієнтувала вітчизняних педагогів-космополітів на побудову стійких міжнародних зв'язків з іноземними колегами, що уможливлювалося завдяки феноменальній внутрішній цілісності сфери освіти і науки. Систематичність розвитку вітчизняного педагогічного космополітизму досить органічно вписувалася у загальносвітовий галузевий прогрес завдяки частковій універсальності й структурованості знаннєвої парадигми.

Соціокультурні реалії феноменологічного розвитку вирізнялися чіткою практичною зорієнтованістю, націленою на утвердження глибинних просвітницьких традицій, які частково інкрустувалися оновленим предметно-результативним змістом педагогічної діяльності.

У четвертому розділі **«Історична реконструкція педагогічного космополітизму другої половини XIX ст.»** проаналізовано значущість впливу загальносвітових та внутрішньодержавних детермінант на розвиток вітчизняного педагогічного космополітизму, репрезентовано змістову глибинність педагогічно-космополітичного імперативу драгоманівських студій.

У ході теоретичних узагальнень розмежовано значущість впливу на вітчизняний феноменологічний розвиток загальносвітових детермінант – світоглядної парадигмальності, цілеспрямованої галузевої інтернаціоналізації, понятійно-категоріальної стандартизації.

Підкреслено, що упродовж досліджуваного століття розвиток вітчизняного педагогічного космополітизму відбувався в умовах перехресного впливу соціокультурної трансформації наявної світоглядної

парадигмальності – теологічного нігілізму, який змінився на соціальний антагонізм.

Соціокультурне утвердження цілеспрямованої галузевої інтернаціоналізації та понятійно-категоріальної стандартизації у вітчизняних умовах частково забезпечувалося завдяки наслідковості підписання резолюції Віденського конгресу (1815 р.), чисельності закордонних відряджень представників професорсько-викладацького складу іноземних та вітчизняних вищих шкіл, тісній профільній співпраці, реалізації спільних науково-дослідних проектів міжнародного рівня.

Деталізовано, що суспільне розчарування проімперською псевдоінтелігенцією призвело до необхідності «конструювання» істинного ідеалу педагога-космополіта – справжнього інтелігента, який підтримував тісні взаємозв'язки із зовнішнім світом. На джерелознавчому рівні відслідковано, що чим багатший був професійний досвід педагога-космополіта, тим продуктивнішими були теоретичні та практичні напрацювання.

Узагальнено значущість впливу окремих внутрішньодержавних детермінант (зокрема, політичної ліберально-консервативної мінливості, соціального розмежування та відчуження, академічно-кадрової деструкції), на активізацію розвитку вітчизняного педагогічного космополітизму, щоб подолати негативні соціокультурні наслідки від їх наявності.

Зауважено, що негативна наслідковість впливу вітчизняної ліберально-консервативної мінливості політичних курсів на соціокультурний розвиток регіонів частково продукувалася соціальною нерівністю, неефективністю застарілих імперіалістично-виховних шаблонів, масовою неграмотністю.

Підкреслено, що тривала часова проблематичність питання соціального розмежування та відчуження обумовлювалася впливом економічних, політичних і культурних негараздів, які з часом актуалізували потребу міжрегіонального об'єднання розосередженого на місцях інтелектуального потенціалу. Багаторівневість внутрішньогалузевої співпраці вітчизняних та іноземних педагогів-космополітів ґрунтувалася на засадах професійного «мультикультуралізму» (зокрема, дотичність цінностей та ідеалів, звичаїв і традицій, інтересів і потреб).

Підсумовано, що актуальність розвитку педагогічного космополітизму на наддніпрянських теренах продиктована необхідністю подолання академічно-кадрової деструкції, яка віддзеркалювалася на рівні виконання магістрами посадових обов'язків екстраординарних професорів. З метою врегулювання негативних деструктивно-кадрових наслідків проімперської освітньої політики підписано призначення М. Пирогова керівником організованих груп, які відряджалися за кордон для написання наукової праці та паралельного виконання лекторських функцій.

Зауважено, що сумарна результативність розвитку вітчизняного педагогічного космополітизму на практичному рівні віддзеркалювалася у якісній підготовці молодих кадрів, поглибленні методики викладання

фахових дисциплін, розвитку профільних науково-дослідницьких напрямів, примноженні кількості навчально-методичних матеріалів та наукових розвідок.

Сукупна значущість впливу загальносвітових і внутрішньодержавних детермінант частково актуалізувала переорієнтування педагогічного космополітизму на базовий інструмент регіонального просвітництва, який активізував національну та соціокультурну ідентифікацію українства на політичній карті світу, посприяв формуванню відкритого освітнього простору відносно світових галузевих інновацій, збагатив виховну скарбницю гуманістичними й демократичними ідеалами, мотивував суб'єктів пізнання виходити за межі уявних та наявних кордонів, продукував утвердження цінності ступеневої безперервності освітнього процесу.

На загальнотеоретичному рівні простежено, що упродовж визначеного п'ятдесятиріччя відбувався двосторонній внутрішньогалузевий обмін досвідом: з одного боку засновниками наукових шкіл виступили українці, відповідно, їх послідовниками ставали іноземці; а з іншого – дослідницькі почини зарубіжної професури знаходили логічне продовження у працях наших співвітчизників.

На прикладі представників регіональних класичних університетів Наддніпрянщини проілюстровано продуктивність творчої співпраці вітчизняних здобувачів із досвідченою професурою Європи (рис. 2). Показовою результативністю їх творчого співробітництва, зокрема, було поглиблення дослідницьких проєктів своїх іноземних наставників (рис. 2); проєктування вітчизняного розвитку нових наукових напрямів (фізико-хімічної реології – Ф. Шведов); заснування перших проукраїнських експериментальних лабораторій (М. Авенаріус – експериментально-фізична лабораторія при Університеті св. Володимира); запровадження до наукового обігу нових дефініцій (зокрема, М. Шіллер «діелектрична стала»).

Почесне місце у вітчизняному переосмисленні змістово-педагогічної глибинності космополітизму належить теоретичній спадщині М. Драгоманова. Відомий український просвітник був переконаний у тому, що почуття ненависті до космополітизму можуть виникати під впливом неконсеквентних ідей та за умов відсутності на особистісному рівні таланту, освіченості й наукового світогляду.

Окрему аспективність драгоманівських суджень слід визнати інноваційною в історичних вимірах досліджуваного періоду. Зокрема, дослідник намітив перспективний шлях розвитку вітчизняного просвітництва на засадах «людяно-освітнього універсалізму», дотичного до космополітичної ідейності.

Професор Г. Магнус (Берлінський університет)	Вітчизняний здобувач М. Авенаріус (Університет св. Володимира)	Професор Й. Целльнер (Лейпцизький університет)	Вітчизняний здобувач О. Кононович (Новоросійський університет)
Відкриття першої в Європі фізичної лабораторії	Заснування першої на території України експериментально-фізичної лабораторії (серед. 70-х рр.)	Визначення ключових особливостей сили гравітації	Дослідження окремих планет за допомогою фотометра Й. Целльнера
Вивчення ефекту розширення речовин у газоподібному стані під впливом зростання температури	Дослідження окремих проблем із розділу молекулярної фізики	Обґрунтування причинності спалахів «нових» небесних тіл – зір	Вивчення тісного взаємозв'язку двох зірок у подвійній системі
Дослідження термоелектричних особливостей у камеральних умовах	Систематизація даних щодо рівня впливу температурного показника на електропровідність металів (термоелектрика)	Окреслення галузевої спектральності астрофотометрії	Окреслення пріоритетності подальших напрямів астродосліджень на базі університетської обсерваторії
Обґрунтування індукції електрично заряджених частинок	Відрефлексування особливостей дисперсії світла під впливом електромагнітної спектральності хвиль	Розроблення самостійних авторських проектів – горизонтального маятника та фотометра	Спостереження за особливостями протуберанців
Узагальнення особливостей речовинного розкладу під впливом електричного струму	Ініціювання досліджень рівня сонячної радіації на території України	Формулювання цілісного уявлення про наявність нерівностей поверхні Місяця	Вивчення астрофізичної природи сонячних плям
Професор А. Кундт (Вища технічна школа, місто Цюрих)	Вітчизняний здобувач В. Лігін (Новоросійський університет)	Професор Г. Гельмгольц (Берлінський університет)	Вітчизняний здобувач М. Шіллер (Університет св. Володимира)
Дослідження швидкості поширення звуку в речовинах різного фізичного стану (твердого, рідкого та газоподібного)	Розроблення способів розв'язання складних задач з механіки	Визначення істинного віку Земної кулі	Вивчення термодинаміки адіабатичних процесів
Опрацювання проблем внутрішнього тертя та теплопровідності загалом	Систематизація історичних першовитоків прикладної механіки	Окреслення змісту «закону збереження енергії»	Аргументування послідовності можливого виконання проектних робіт щодо запуску перших столичних електростанцій
Вивчення особливостей розподілу електричного струму в призмі кварцового кристалу	Дослідження напівпровідників та їх електричних властивостей	Формулювання дефініції «вільна енергія»	Визначення терміна «діелектрична проникність»
Окреслення особливостей падаючого та розсіяного світла	Формулювання комплексних уявлень про фізичні властивості сонячної радіації	Обґрунтування теоретико-практичного базису термодинаміки	Узагальнення логічної структури основних термодинамічних понять
Узагальнення показників заломлення світла в розрізі різних металів	Використання змістових елементів нарисної геометрії при розв'язуванні оптичних задач	Узагальнення «принципу найменшої дії» в електродинаміці	Систематизація ключових електромагнітних властивостей струмів розмикання

Рис. 2. Продуктивність творчої співпраці наддніпрянських здобувачів із європейськими професорами (XIX ст.)

Своєю чергою, М. Драгоманов підкреслив, що перспективність утвердження у соціокультурному обігу людства космополітичної ідейності уможливиться за рахунок поглиблення універсалізації лінгво-культурних концептів у всіх напрямках просвітництва, використання у навчально-виховному процесі іноземної літератури, утвердження у науковому обігу порівняльного методу, залучення до навчально-виховного процесу представників різних соціальних інститутів.

Драгоманівські погляди щодо необхідності переорієнтації місцевого регіоналізму на шлях загальнопросвітницького космополітизму поділяв і М. Грушевський. Останній підкреслив мінімалізм провінціалізму порівняно зі світовою значущістю космополітизму в соціокультурному возз'єднанні людства.

У п'ятому розділі **«Амбівалентний характер розвитку вітчизняного педагогічного космополітизму 10-х – 40-х років ХХ ст.»** відрефлексовано зміни траєкторій розвитку вітчизняного педагогічного космополітизму; проаналізовано фундаментальність діяльнісних починів вітчизняних фізиків – педагогів-космополітів.

Множинністю джерелознавчих даних підтверджено, що настання нового століття у вітчизняних умовах вчергове актуалізувало питання підготовки конкурентоспроможних на світовому ринку фахівців з метою подолання наявних соціально-економічних, політичних та культурних негараздів.

Всебічне переосмислення проблеми засвідчило, що високий рівень розвитку педагогічного космополітизму досліджуваного періоду привів до більш рельєфного розмежування завдань класичних університетів та вищих шкіл технічного профілю, що віддзеркалювало практично-промислову зорієнтованість останніх.

Підкреслено, що за умов прямого педагогічно-космополітичного впливу намітилися два домінуючі проєвропейські орієнтири у розвитку вітчизняної вищої освіти технічного профілю: англійський – зорієнтувався на передання знань шляхом індивідуального навчання; німецький – засновувався на підготовці висококваліфікованих кадрів на базі високоорганізованих вищих шкіл.

Із наявної джерельної бази автором почерпнуто інформацію щодо дискусійності питання доцільності відкриття профільних факультетів при вищих школах технічного профілю, що віддзеркалювало персоніфіковану прихильність наявного професорсько-викладацького складу до таких типів освітнього досвіду: бельгійського (С. Вітте, Л. Кирпичов та ін.), германського (І. Вишнеградський, Г. Де-Метц та ін.), змішаного – бельгійсько-германського (Д. Менделєєв та ін.).

Окреслено значущість внеску столичного фізика – педагога-космополіта Г. Де-Метца у запровадження до академічного обігу самостійного курсу «Методика навчання фізики у школі» та налагодження діяльності Зразкового фізичного кабінету при Педагогічному музеї імені Цесаревича Олексія у Києві. Приміром, діяльність останнього новоствореного просвітницького

осередку репрезентовано в розрізі низки діяльнісних напрямів: організації консультативно-показових заходів відкритого типу для іногородніх представників регіональних та місцевих освітніх осередків, складання рекомендованого списку цікавих практичних занять із фізики для навчальних закладів, формування організаційно-методичних рекомендацій щодо організації практичного заняття з фізики, проведення відкритих фізичних лекторіїв для вихованців та широкого суспільного загалу, організації та забезпечення діяльності профільних педагогічних курсів, удосконалення методики викладання фізики у вищих навчальних закладах округу (рис. 3); участь у роботі науково-педагогічних заходів загальнодержавного рівня.

Простежено зміни траєкторії розвитку вітчизняного педагогічного космополітизму після територіального утвердження на проукраїнських теренах більшовизму. Проблематизовано сукупну соціокультурну значущість впливу педагогічного космополітизму на реалізацію просвітницьких функцій інтелігентними колами українства в умовах окремих еміграційних таборів Центральної та Східної Європи. Персоніфіковано інтелігентно-ініціативну участь вітчизняних педагогів-космополітів у налагодженні діяльності просвітницьких осередків (шкіл, курсів, університетів, тематичних театрів, гуртків) в умовах еміграційних таборів на теренах Німеччини (З. Кузеля, Б. Лепкий, В. Сімович та ін.) та Польщі (зокрема, В. Біднов).

Підкреслено історично-наслідкову роздвоєність розвитку педагогічного космополітизму першого тридцятиліття XX ст., яке можна назвати періодом неоцінених здобутків та непримирених втрат.

Проблематизовано наслідкову регресивність впливу регіонального утвердження на проукраїнській території радянської влади, позначену неможливістю подальшого розвитку педагогічного космополітизму у зв'язку із: 1) «обеззброєнням» вітчизняної вищої школи внаслідок репресивно-каральних дій над діючим професорсько-викладацьким складом; 2) нормативним скороченням, а фактичним обмеженням можливостей професорсько-викладацького складу здійснювати закордонні наукові відрядження; 3) пониженням планки соціального статусу педагогічних кадрів через реалізацію пропагандистсько-розправних акцій супроти свідомої інтелігенції у показовому форматі; 4) зниженням чисельності, а згодом і повною відмовою від постачання профільної іноземної літератури; 5) згортанням прогресивного курсу українізації наприкінці періоду.

Відносно прогресивним виявом розвитку педагогічного космополітизму протягом першого тридцятиріччя XX ст. зокрема стало: а) підвищення статусу науково-дослідної діяльності технічного профілю, що відбувалося паралельно розвитку індустріалізації; б) формування вітчизняної мережі вищих навчальних закладів, діяльність яких зорієнтувалася на кадрове забезпечення різних сфер суспільного життя; в) заснування інституту аспірантури, котрий допоміг виявити цілісний поетапний план підготовки кадрів для академічних структур; г) зростання чисельності профільної періодики та навчально-методичних видань.

Теоретична механіка	<div data-bbox="152 213 470 399"> <p>Методика проведення аудиторного заняття з теоретичної механіки О. Котельникова</p> </div> <div data-bbox="510 213 1048 422"> <p>1. Актуалізація опорних знань з використанням елементів аналогій у оді формування у студентської аудиторії наукового мислення</p> <p>2. Використання елементів історизму для підкреслення вагомості тематичних наукових відкриттів та здобутків</p> </div> <div data-bbox="152 422 1048 683"> <p>3. Виконання індивідуальних завдань з метою реалізації міждисциплінарних взаємодій</p> <p>4. Груповий аналіз виконаних завдань з урахуванням раціональності співвіднесення теорії та практики</p> <p>5. Застосування набутих знань, сформованих умінь і навичок у розв'язанні прикладних завдань</p> </div>	Хімія	<div data-bbox="1205 213 1523 399"> <p>Методика проведення лабораторного заняття з хімії Л. Писаржевського</p> </div> <div data-bbox="1563 213 2123 399"> <p>1. Розподіл студентського колективу на групи (з урахуванням варіативності рівня успішності й інтелектуальних здібностей кожного)</p> <p>2. Ознайомлення кожної групи з розробленими завданнями</p> </div> <div data-bbox="1205 399 2123 683"> <p>3. Самостійність визначених представників групи у формуванні «портфеля» хіміка-дослідника</p> <p>4. Індивідуально-групове проведення хімічного експерименту з дотриманням правил та норм, встановлених викладачем</p> <p>5. Підбиття підсумків результативності дослідної роботи кожної групи з окресленням пріоритетної можливості використати отримані результати у виробництві</p> </div>
Математика	<div data-bbox="152 683 470 901"> <p>Методика проведення практичного заняття з математики В. Стеклова</p> </div> <div data-bbox="510 683 1048 925"> <p>1. Самостійний вибір вихованцем проблематики із переліку, запропонованого викладачем</p> <p>2. Творчий шлях засвоєння ключових аспектів обраної проблематики у розрізі наявної джерельної бази</p> </div> <div data-bbox="152 925 1048 1134"> <p>3. Підбір найоптимальнішого інструментарію методів, що уможливають правильний розв'язок запропонованих завдань практичного змісту</p> <p>4. Індивідуальне або фронтальне опитування за матеріалами спеціально підготовлених запитань (за різним рівнем складності)</p> </div>	Термодинаміка, теоретична механіка	<div data-bbox="1205 683 1523 925"> <p>Методика проведення лекційного заняття з фахових дисциплін В. Кирпичова</p> </div> <div data-bbox="1563 683 2123 925"> <p>1. Акцентування уваги на центральному предметі дослідження</p> <p>2. Формулювання зрозумілим чином складних фізичних аргументів</p> </div> <div data-bbox="1205 925 2123 1134"> <p>3. Демонстрування найскладнішого для сприйняття навчального матеріалу</p> <p>4. Узагальнення складних за змістом висновків з використанням демонстраційних прикладів</p> </div>

Рис. 3. Вплив педагогічного космополітизму на урізноманітнення методики викладання фахових дисциплін у вищих школах Наддніпрянщини (друга пол. XIX – поч. XX ст.)

На міжпредметному рівні відтворено ключові ідеологеми, що продукували активізацію комуністичного наступу на космополітизм посиленням консервативних настроїв серед широких суспільних мас; розгортанням соціокультурної та міжнародної ізоляції; розпалюванням протиріч; протиставленням поглядів; розгортанням шовінізму, антисемітизму, лінгвоциду.

ВИСНОВКИ

1. Окреслюючи межі теоретико-методологічної розробки теми ми з'ясували, що вона – одна з найактуальніших в іноземній літературі, але найменш досліджена у вітчизняних публікаціях. Першопричина, яка обумовила формування такої розбіжності – негативно-критичний характер висвітлення змістового наповнення терміна «космополітизм» у стереотипно-ідеологічних інтерпретаціях, що було наслідком прорадянської політики тривалого ізоляціонізму. Сутнісні термінологічні варіації позначилися на теоретичному розмежуванні критичного (заідеологізованого) та позитивістського (позаідеологізованого) підходів до обґрунтування дефініції «космополітизм».

Варіативність вітчизняних та близько-зарубіжних підходів до обґрунтування дефініції «космополітизм» репрезентовано історичною періодизацією визначеної зміни ідейно-сутнісного наповнення цього терміна (зокрема, світогляд, ідеологія, дискримінаційні вияви, теорії й концепції, тип сприйняття, планетарно-цивілізована ввічливість, ідейність, система поглядів, терористична чистка та ін.) під впливом зовнішньо-політичного вектора XX – XXI ст.

На категоріальному рівні зауважено, що змістова взаємоузгодженість лексем «педагогічний космополітизм» є інтеграцією двох дефініцій: «педагогічний» (актуалізує усю глибину впливу педагога як своєрідного транслятора цінностей, знань, умінь, навичок, досвіду, майстерності) і «космополітизм» (проблематизує всеохоплюваність загальнолюдської ідейності та практики). Світоглядно-діяльнісний вимір педагогічного космополітизму окреслено визначеним ресурсним потенціалом – особистісним, педагогічним, інституційним та середовищним.

Логічним підсумком проведеного дослідження було вирішення наукової проблеми розвитку педагогічного космополітизму в соціокультурних умовах вітчизняного освітнього руху досліджуваного періоду, що уможливилось завдяки залученню відповідного методологічного інструментарію методологічних підходів (акмеологічний, аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, етапний, інноваційний, історіософський, комплексний, конструктивний, культурно-історичний, культурологічний, нормативний, персоналістично-біографічний, проблемний, середовищний, синергетичний, системний, ситуативний, цивілізаційний, цільовий), принципів (всебічності, географічного проектування, історизму, комплексності, наступності,

наукової об'єктивності, нормативності, природовідповідності, системності, цілісності), методів (загальнологічних, теоретичних, емпіричних, спеціальних).

Педагогічні акценти далеко-зарубіжних інтерпретацій космополітизму розкривають його поліспектральний вплив на загальнолюдський педагогічний досвід, розвиток галузевого міжнаціонального спілкування та академічної мобільності, збереження єдиної культурної ідентичності, побудову конструкту новітньої глобальної (космополітичної) педагогіки.

За ключовим критерієм мети виокремлено різновиди педагогічного космополітизму: добровільний (освітній, науковий, пізнавальний, місіонерський, філософсько-мандрівний) та примусовий (самоініціативна еміграція, політичне вигнання, депортація).

На предметному шаблі реконструйовано феноменологічну періодизацію історичного процесу, засновану на урахуванні відповідних критеріїв: наявність соціокультурних суперечностей, рівень суспільної організації просвітництва, детермінованість впливу на особистість соціальних інститутів, поетапність трансформації суспільної свідомості.

Історичні виміри розвитку досліджуваного феномена відтворено в наскрізних змістових лініях основних етапів: зміцнення космополітичних позицій світової релігії, що частково актуалізувало розгортання загальносвітового просвітництва (XVIII ст.), поглиблення феноменологічної ідейності щодо науково-освітньої «соборності» світу (перша пол. XIX ст.), налагодження міжнародно-профільного співробітництва представників вітчизняних вищих шкіл в умовах мінливості політичних курсів та трансформації світоглядної парадигмальності (друга пол. XIX ст.), відродження ідейності щодо відновлення української державності (1900–1920 рр.), застосування репресивно-каральних заходів супроти космополітичних проявів (1921–1947 рр.).

2. Охарактеризовано вплив християнства на функціональну зорієнтованість педагогічного космополітизму XVIII ст. презентованого на рівні подальшого розвитку у віросповідальному (класичному, реформаторському) та позавіросповідальному аспектах; комплексного виконання навчально-виховних функцій за ступеневим принципом – від елементарного до складнішого; глибинного всеохоплення цільової аудиторії суб'єктів пізнання у широких географічних межах.

Виокремлено причиново-наслідкові зв'язки впливу християнства на розширення меж суспільно-географічної траєкторії розвитку педагогічного космополітизму досліджуваного періоду. Підкреслено, що зазначена подієвість частково співвідносилася з глобальними релігійними завданнями, які спрямовувалися на формування єдиного християнізованого світу та спасіння усього людства.

Педагогічну взаємодію духівника-космополіта й особистості репрезентовано як особливий інструментарій практичної реалізації стратегічного плану світового просвітництва. У цьому ключі на духовну

особу покладалося виконання педагогічних функцій на місцях, які націлювалися на передання суб'єктові пізнання елементарної грамотності й сприяли зацікавленню та мотивуванню особистості до самоосвіти, відрефлексуванню змісту повчань. Наявність високого рівня знань душпастиря, котрий поставав у ролі педагога-космополіта, уможливлювало продуктивне налагодження ним співпраці з представниками різних соціальних спільнот і національностей.

У розвитку педагогічного космополітизму відзначено своєрідне домінування книжності, яка закладала міцні підвалини подальшого обігу тематичної та навчальної літератури. Матеріали джерельної бази наблизили вихованців до розуміння загальносвітової цінності всесвітньої істини й актуалізували поширення просвітництва серед широких суспільних мас.

Прагнення особистості сягнути вершин пізнання сутності релігійних догматів, взаємозв'язку явищ і речей спонукало соціальні інститути до усвідомлення необхідності безперервного навчання й утвердження універсальності функціонального потенціалу педагогічного космополітизму.

Відтворено тісний взаємозв'язок розвитку педагогічного космополітизму окресленого періоду з поглибленням рівня освіченості, просвітництва, шкільництва, бібліотечної справи, культури, мистецтва на вітчизняних теренах. У підсумку це актуалізувало часткове зростання чисельності грамотних на одиницю площі.

Константи вітчизняно-християнізованого буття досить органічно вплітались у буденність соціально-слов'янської та загальноєвропейської згуртованості, яка уможливила безперешкодне налагодження тісної співпраці й подолання перешкод на шляху до власного націотворення.

Зазначено, що вектор християнства додатково підсилив міжцивілізаційну значущість міжнародного спілкування, заснованого на внутрішньо-галузових взаємодіях у сфері освіти, культури, дипломатії, торгівлі та ін.

3. Історіографічне переосмислення особливостей розвитку регіонально-академічного просвітництва на вітчизняних теренах дало змогу підсумувати значний вплив на нього педагогічного космополітизму. Через відсутність належного матеріально-технічного та кадрового забезпечення нововідкритих академічних центрів Наддніпрянщини (зокрема, Харківського та Київського класичних університетів) вони змушені були частково компіювати до ресурсного потенціалу іноземних держав, що наклало своєрідний європоцентричний відбиток на розвитку галузових напрямів співпраці.

Продуктивність впливу педагогічного космополітизму на характер вітчизняного розвитку регіонально-академічного просвітництва узагальнено за відповідними напрямками: освітнім, зорієнтованим на урізноманітнення дидактичного інструментарію, реформування організації ступеневої системи освіти та структурних підрозділів; народознавчим, що зосереджує увагу на особливостях організації просвітництва та народної освіти на території

різних країн світу; та сцієнтиським, який передбачає відрефлексування міжцивілізаційних педагогічних ідей в історичній ретроспективі; соціокультурним, завдяки якому актуалізується епохальний вплив різних цивілізацій на розвиток особистості та педагогічний поступ загалом.

Наслідковість впливу педагогічного космополітизму на розвиток регіонально-академічного просвітництва відтворено на щаблі визначеної результативності зростання чисельності: представників професорсько-викладацького складу; багатогалузевих науково-дослідних робіт; навчально-методичної та наукової літератури; аналітичних публікацій, присвячених характеристиці прогресивного педагогічного досвіду іноземних країн; спільно-галузевих міжнародних проєктів; аудиторного використання при викладанні міждисциплінарних зв'язків; засобів унаочнення за навчальним та дослідним призначенням.

Значущість впливу педагогічного космополітизму на поступальний розвиток регіонально-академічного просвітництва досліджуваного періоду відтворено на рівні трьох основних концентрів: подвижницького – пов'язаного з поширенням вічного і мудрого серед широких суспільних мас; дефінітивно-предметного – дотичного до потреби привести у відповідність категоріальний апарат з метою уніфікації загальносвітових наукових досягнень; реформеного – націленого на проведення ефективного галузевого реформування; науково-дослідного – спрямованого на реалізацію та поглиблення різнонаправлених напрямів дослідження у вітчизняних та іноземних умовах.

Потенціал педагогічного космополітизму актуалізував примноження на вітчизняній території інтелектуального потенціалу, світоглядних ідей, джерелознавчого базису, внутрішньогалузевих взаємодій.

4. Результати дослідження засвідчили, що продуктивний розвиток фізико-математичних факультетів вітчизняних класичних університетів досліджуваного періоду відбувався за посередництвом педагогічного космополітизму, який актуалізував ефективне формування структури інтелектуального потенціалу його представників. Він консолідував у своєму складі відповідні структурні компоненти: освітній, науковий, новаторський і культурний. Багатогранність кожного компонента інтелектуального потенціалу вітчизняного представника вищої школи віддзеркалювала відповідний рівень конкурентоспроможності ідентифікованої альма-матері на міжнародній арені.

Освітню складову досліджуваного потенціалу представників регіональних фізико-математичних факультетів класичних університетів підсилювала низка окремих цілеспрямованих заходів: видання навчальної літератури загальноімперського та міжнародного рівня; побудова міждисциплінарних зв'язків у викладанні навчальних дисциплін; виконання функцій педагогічного наставництва; ступеневої підготовки фахівців зі світовим іменем; збагачення навчального плану переліком нових предметів та дисциплін прикладного змісту; предметне наповнення навчального плану

за європейським зразком; функціонування оснащених експериментальних кабінетів і лабораторій; відкриття підготовчих курсів для потенційних абітурієнтів; виконання посадових обов'язків зовнішнього сумісництва в іноземних вищих школах; оснащення профільних навчальних кабінетів.

Продуктування активності наукового компонента у носіїв інтелектуального потенціалу з визначених академічних установ актуалізувалося завдяки: зростанню кількості закордонних відряджень з науковою метою та чисельності професорсько-викладацького складу із науковими ступенями і вченими званнями; підтриманню тісної профільної співпраці із високоосвіченими колами світу; реалізації науково-дослідних проектів міжнародного рівня на базі кращих світових закладів певного профілю; поглибленню тематики досліджень своїх іноземних наукових наставників; розвитку нових наукових напрямів; заснуванню експериментальних лабораторій загальноімперського статусу; заснуванню профільних наукових товариств для вітчизняних студентів та колег; ініціюванню регіональних досліджень на проукраїнській території; проектуванню фізично-оборонних приладів для підвищення обороноздатності держави; введення до наукового обігу нових термінів.

Наявність новаторської складової інтелектуального потенціалу представників досліджуваних факультетів уможлиблювалася завдяки: освоєнню та проектуванню на вітчизняні умови прогресивного педагогічного та наукового досвіду провідних держав світу; опублікуванню аналітичних матеріалів за результативністю впровадження прогресивного педагогічного досвіду в діяльність навчальних закладів; виданню навчально-методичних матеріалів, адаптованих до використання у вітчизняних та іноземних навчальних закладах; розробленню нових способів розв'язання складних задач фізико-математичного профілю; заснуванню першої проукраїнської експериментально-фізичної лабораторії.

Виразність культурної компоненти потенціалу у визначених дослідженням носіїв підкреслювала цілеспрямованість внутрішньо-факультетних заходів: залучення меценатів до справи примноження соціокультурного потенціалу регіонів; підтримання вітчизняного книговидавання для широкого кола цільової аудиторії; репрезентування в іноземних колах національно-етнічної самобутності та формування позитивного іміджу своєї Батьківщини.

5. Організацію вітчизняного просвітництва у соціокультурних умовах еміграції першого двадцятиріччя ХХ ст. досліджено крізь призму прямої та опосередкованої дії впливу педагогічного космополітизму. Пряма дія феноменологічного впливу забезпечувалася низкою просвітницьких проектів інституційного та позаінституційного характеру. До еміграційного переліку інституційно-просвітницьких проектів увійшло: відкриття нових проукраїнських освітніх осередків (дошкільних, середніх, вищих), позначене поступовим зростанням кількості україномовних навчальних закладів; започаткування діяльності спеціалізованих курсів на базі діючих освітніх

структур (підготовчих, військових, українознавчих, етнографічних, іноземних мов, загальної грамотності, радіотехніки); заснування культурних і культурно-освітніх закладів (театрів, музеїв, читалень) та громадських організацій.

Формування переліку інституційно-просвітницьких проектів в еміграційних умовах забезпечувалося завдяки: прибуттю більшої кількості вітчизняних представників висококваліфікованого професорського складу; урізноманітненню навчальних планів вищих шкіл теоретичними та прикладними дисциплінами за міжнародним зразком; налагодженню професійної підготовки фахівців відповідно до вимог іноземного ринку праці; розгортанню продуктивної підготовки освіченого українця-інтелектуала за міжнародними критеріями; виконанню лекторських функцій вітчизняним представником професорсько-викладацького складу у вищих школах різних країн світу; підписанню договорів про співпрацю на інституційно-міжнародному рівні; адаптуванню організаційних аспектів навчального процесу відповідно до потреб цільової аудиторії слухачів (зокрема, форм навчання – денної та заочної); врахуванню вікових, індивідуальних та освітніх потреб вихованців.

До позаінституційно-просвітницьких проектів, реалізованих в умовах еміграційних викликів, віднесено: діяльність неформальних українознавчих гуртків; організацію програмно-тематичних заходів (зокрема, лекторіїв, концертів, виставок) самостійними зусиллями подвижницьких ініціатив; безоплатне поширення україномовної дитячої й тематичної літератури та інші.

Опосередкована дія феноменологічного впливу на організацію вітчизняного просвітництва у соціокультурних умовах еміграції досліджуваного періоду віддзеркалилася у створенні оптимально-комфортного середовища для місцевого українства, зокрема, за рахунок: підтримання рівня національно-етнічної самобутності; формування здорової атмосфери культурно-духовного зростання; використання у щоденному обігу національної спільноти української мови; налагодження тісної співпраці у колі представників земляцтв.

6. Аналіз історичного періоду 30–40 рр. XX ст. дає змогу констатувати, що розвиток вищої освіти відбувався у жорстких умовах контрнаступу провладних структур на інтелігенцію. Підпорядкування академічних установ домінуючим принципам «червоної» ідеології затверджувалося на нормативно-правовому рівні й підлягало жорсткому контролю з боку уповноважених інституцій.

Виокремлено основні напрями радянської політики у сфері вищої освіти, які реалізовувалися паралельно до розгортання боротьби з «безрідним» космополітизмом: наростання державно-ідеологічного впливу на всі напрями інституційної діяльності; здійснення систематичного тематично-змістового та методичного моніторингу прорадянської «якості» освітнього процесу; спрямування системи соціально-професійної орієнтації у бік робітничих

професій; зміцнення соціальних позицій індустріально-технічної освіти завдяки зростанню економічно-виробничої перспективності фізичної праці порівняно з інтелектуальною; ускладнення процедур щодо отримання дозволу на здійснення закордонних наукових відряджень; удосконалення системи адресно-каральної перевірки за вільнодумство; окреслення прав людини в освітньому просторі за рахунок затвердження нових нормативно-правових актів; соціально-партійне стимулювання професійного зростання; функціонування форми вторинної зайнятості (зовнішнього та внутрішнього сумісництва) у зв'язку з різким скороченням чисельності професорсько-викладацького складу; запобігання зниженню якісно-кількісних показників присудження наукових ступенів завдяки нормативному затвердженню інституту аспірантури; сприяння зростанню внутрішньоосвітньої замкнутості щодо зовнішнього світу; удосконалення розвитку системи «правильного» підбору кадрового складу; розроблення й поступове здійснення більшовицької програми згортання українізації.

Підсумовано, що регіональне утвордження «червоної» влади на українських теренах призвело до різкого посилення політизації та ідеологізації за рахунок комплексно-терорного винищення опозиційно налаштованих представників. Наростаючі розмахи більшовицької кампанії супроти космополітів підсилила репресивно-каральна практика, яка унеможливила подальший розвиток досліджуваного феномена на вітчизняних теренах.

7. Соціокультурний потенціал педагогічного космополітизму залишив історичний слід у подальшому державотворенні, реалізації стратегій деполітизації та деідеологізації, цілеспрямованості сучасних освітньо-інтеграційних процесів України (розширенні географії міжнародно-академічного співробітництва, актуалізації спільних міждержавних договорів і проектів, активізації інформатизації освітнього та наукового процесу, підвищенні глобальної конкурентоспроможності вітчизняних кадрів та ін.).

Напрацьовані у ході дослідження матеріали впроваджено до освітнього процесу: Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова з метою підвищення рівня ефективності професійної підготовки майбутнього вчителя (спеціальності 014 «Середня освіта. Фізика» та 104 «Фізика та астрономія»); регіональних вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації Переяславщини, Рівненщини, Тернопільщини, Уманщини.

Вихідні положення дисертаційного дослідження увійшли в основу змістово-структурного наповнення опублікованих видань профільного характеру, навчальних дисциплін і спецкурсів, що є прогностичним потенціалом для удосконалення освітньої теорії та практики.

Дослідження педагогічного космополітизму в соціокультурних вимірах його ресурсно-функціонального потенціалу – багатий ґрунт для примноження дослідницько-тематичних звершень. Самостійним предметом науково-педагогічного відрефлексування може стати компаративний аналіз феноменологічного розвитку в різних країнах і регіонах світу.

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Чумак М. Педагогічний космополітизм у розрізі соціокультурних трансформацій : [монографія]. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 428 с.

Навчальні видання

2. Чумак М. Курс теоретичної фізики. Збірник задач з електродинаміки / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ-Херсон : ФОП Грінь Д.С., 2015. 140 с.

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Чумак М. Самостійна робота студентів під час проведення лекційних і практичних (семінарських) занять // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. Випуск 59 : збірник наукових праць / за науковою ред. В. Д. Сиротюка; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 212–217.

4. Чумак М. Історико-педагогічний характер розвитку освіти у розрізі міждисциплінарності // Наукові записки / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Випуск 173. Ч.2. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. С. 241–244. (*фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus international (ICI), Google Scholar*)

5. Чумак М. Соціокультурні виміри розвитку освіти на території Галичини та Наддніпрянщини (XVIII – XIX ст.) // Гірська школа Українських Карпат. Івано-Франківськ : Видавництво ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника», 2018. №19. С.47–50. (*фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus international (ICI), Google Scholar*)

6. Чумак М. Вплив християноцентризму на розвиток вітчизняної вищої освіти XVIII ст. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць / за ред. проф. Тетяни Степанової. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. №4 (63). С.189–194.

7. Чумак М. Ретроспективний аналіз педагогічної майстерності представників давньоруського духовенства // Наукові записки : збірник наукових статей. Серія : педагогічні науки/ Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. СХХХХІ (141). С. 235–244.

8. Чумак М. Дихотомічний характер розвитку освіти на території Галичини (перша половина XIX століття) // Обрії. Науково-педагогічний журнал. Івано-Франківськ : РВВ ОППО, 2018. Випуск №2 (47). С. 30–33.

9. Чумак М. Педагогічна майстерність – продуцент розвитку точних наук в умовах вітчизняної вищої школи (XVIII – перша пол. XIX ст.) // Український педагогічний журнал / за ред. проф. Топузова О. М. №1. Київ : Вид-во АПН України, 2019. С.149–154. (фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз *Index Copernicus international (ICI)*, *Google Scholar*, *Crossref*, *Research Bible*, *PIHЦ*)

10. Чумак М. Полонізаційні витоки освітньої політики Волині першої половини XIX століття (на прикладі Кременецького ліцею) // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. Полтава : Видавництво Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, 2019. №73. С. 136–141. (фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз *Google Scholar*, *UlrichsWeb Global*, *Serials Directions*, *Index Copernicus international (ICI)*)

11. Чумак М. Рішельєвський ліцей : соціокультурні виміри освоєння кращих європейських освітніх традицій (перша половина XIX століття) // Проблеми освіти : збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. Вип. 92. С.216–221.

12. Чумак М. Соціокультурна роль науково-педагогічної інтелігенції у розвитку вітчизняного просвітництва XIX століття // Педагогічна освіта : теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. В. М. Лабунець]. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 26 (1–2019). С. 211–216. (фахове видання України, що внесено до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus international (ICI)*)

13. Чумак М. Тенденції розвитку точних наук на базі Львівського університету (початок XIX ст.) // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць / за ред. проф. Тетяни Степанової. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. №1 (64). С.253–257.

14. Чумак М. До питання реформування змісту освіти другої половини XIX століття // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. Випуск 67 : збірник наукових праць / Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2019. С.290 –293. (фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз *Index Copernicus international (ICI)*)

15. Чумак М. Вплив полікультурності на формування особистісного потенціалу педагогічних кадрів у другій половині XIX століття // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Глухів, Вид-во ГНПУ ім. О. Довженка, 2019. Вип. 1 (39).

С. 196–201. *(фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus international (ICI), Polska Bibliografia Naukowa, Google Scholar, Research Bible)*

16. Чумак М. Вчені-фізики і космополітизм // Наукові записки / Ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. Вип. 177 (2). С. 149–152. *(фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus international (ICI), Google Scholar)*

17. Чумак М. Формування соціокультурного образу вітчизняної педагогічної інтелігенції під впливом світоглядної парадигмальності другої половини ХІХ – початку ХХ століття // Український педагогічний журнал / За ред. проф. Топузова О. М. Київ : Вид-во АПН України, 2019. №2. С. 141–147. *(фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus international (ICI), Google Scholar, Crossref, Research Bible, PІНЦ)*

18. Чумак М. Вища освіта політехнічного профілю Німеччини та України на початку ХХ століття : компаративний аналіз // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць / за ред. проф. Тетяни Степанової. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. №2 (65). С. 341–347.

19. Чумак М. Регресивність впливу радянського вектору на траєкторію освітнього поступу першої половини ХХ століття // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; [голов. ред. С. В. Совгіра]. Умань : Візаві, 2019. Вип. 1. С. 145–152. *(фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus international (ICI), Google Scholar, WorldCat, BASE)*

20. Чумак М. Внесок українських педагогів-фізиків у розвиток вітчизняної освіти та науки (перше двадцятиріччя ХХ століття) // Освітній дискурс : збірник наукових праць / голов. ред. О. П. Кивлюк. Київ: Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 15 (7–8) : гуманітарні науки. С. 66–75. *(фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus international (ICI), EBSCO, Research Bible)*

21. Чумак М. Розвиток технічної освіти Наддніпрянщини в перше двадцятиліття ХХ століття // Освітні обрії. Науково-педагогічний журнал. Івано-Франківськ : РВВ ОІППО, 2019. Випуск №1 (48). С. 78–83.

22. Чумак М. Глибинність утвердження вітчизняних соціокультурних традицій поширення знань у освітньому ландшафті Європи (за матеріалами другої пол. ХІХ ст.) // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. К. : Вид-во Національного авіаційного ун-ту „НАУ-друк”, 2019. Вип. 1 (14). С. 111–116. *(фахове видання України, що внесено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus international (ICI), Google Scholar, E-Library)*

Статті у зарубіжних наукових фахових виданнях

23. Степанченко А., Чумак М. Психолого-педагогические основы формирования исследовательских умений учащихся // Social education. Vilnius, 2013. №4 (36). С. 241–256. *(зарубіжне видання Литви)*

24. Chumak M. Content variability of domestic natural knowledge in the light of the best world educational traditions (IX – XIX centuries) // Scientific issue of knowledge, education, law and management. Lodz : Wydawca Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2018 (wrzesień). №3 (23). P.210–218. *(зарубіжне видання Польщі, що внесено до міжнародних наукометричних баз WorldCat, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Index Copernicus international (ICI), Research Bible)*

25. Chumak M. Historiography dimension of professional self-determination from the perspective of the European and American pedagogical approaches // Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : The way to integration. Odesa–Israel : Ariel University, 2018 (october). №9. P. 49–55. *(зарубіжне видання Ізраїлю)*

26. Chumak M. Socio-anthropological Dimensions of Higher Education (historical and pedagogical analysis) // Disputationes scientificae. Ruzomberok : Universitatis catholicae in Ruzomberok 2019. № 1. P. 111–118. *(зарубіжне видання Словаччини, що внесено до міжнародних наукометричних баз Central and Eastern European Online Library (CEEOL))*

27. Chumak M. Pozaprogramowa praca młodzieży studenckiej Naddirnijskich uniwersytetów XIX wieku // Scientific issue of knowledge, education, law and management. Lodz : Wydawca Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2019. №1(25). P. 204–213. *(зарубіжне видання Польщі, що внесено до міжнародних наукометричних баз WorldCat, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Index Copernicus international (ICI), Research Bible)*

Статті у наукових фахових виданнях апробаційного характеру

28. Чумак М. Використання похибок вимірювань під час розв'язування задач // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. Збірник наукових праць / за науковою ред. В. Д. Сиротюка; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. № 40. С.274–279.

29. Чумак М., Засєкін Д. Використання фундаментальних фізичних законів і методологічних принципів фізики у процесі розв'язування задач з електростатики // Наукові записки. Серія : Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2013. Вип. 4 (1). С. 266–271.

30. Чумак М., Слюсаренко М. Створення моделі навчання курсу теоретичної фізики «Електродинаміка» на основі задачного підходу в

педагогічних університетах // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету / гол. ред. Носко М. О.; Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. Чернігів : ЧНПУ, 2013. Вип. 109. С.281–285.

31. Чумак М. Відкриття електромагнітних хвиль і підтвердження електромагнітної теорії світла // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. Збірник наукових праць / за науковою ред. В. Д. Сиротюка; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. №44. С.257–261.

32. Чумак М. Постановка запитань учнями як метод активізації мислення у процесі вивчення фізики // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. Випуск 57 : збірник наукових праць / за науковою ред. В. Д. Сиротюка; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 208–215.

Статті у наукових виданнях апробаційного характеру

33. Чумак М. Петро Миколайович Лебедєв – учений і педагог // Фізика та астрономія в сучасній школі. Київ : Вид-во «Педагогічна преса», 2013. № 5 (108). С. 44–47.

34. Чумак М., Олефіренко Т. Діяльність учителя фізики у процесі формування наукового світогляду учнів // Фізика та астрономія в сучасній школі. Київ : Вид-во «Педагогічна преса», 2013. №7 (110). С. 12–14.

35. Чумак М. До історії відкриття магнітної взаємодії // Фізика та астрономія в рідній школі. Київ : Вид-во «Педагогічна преса», 2014. №2 (113). С. 42–43.

36. Мирошніченко Ю., Чумак М. Необхідність створення ділових науково-дослідницьких електронних ігор з астрономії // Фізика та астрономія в рідній школі. Київ : Вид-во «Педагогічна преса», 2015. №1 (118). С. 23–27.

37. Чумак М. Опрацювання тестових завдань як підготовка до підсумкового контролю знань і вмінь з фізики // Фізика та астрономія в рідній школі. Київ : Вид-во «Педагогічна преса», 2015. №5 (122). С. 25–30.

38. Сиротюк В., Чумак М. Чи все ми знаємо про історію виникнення і використання фотографії? // Фізика та астрономія в рідній школі. Київ : Вид-во «Педагогічна преса», 2016. №4 (127). С. 35–42.

39. Варга А., Чумак М. Методика формування і розвитку творчого мислення в умовах диференційованого навчання фізики // Фізика та астрономія в рідній школі. Київ : Вид-во «Педагогічна преса», 2016. №5 (128). С. 30–33.

40. Баштовий В., Чумак М. Система завдань для методичної підготовки вчителя фізики до роботи в школі // *Фізика та астрономія в рідній школі*. Київ: Вид-во «Педагогічна преса», 2017. №2 (131). С. 7–13.

Матеріали науково-практичних конференцій

41. Мирошніченко Ю., Чумак М., Варга А. Методична система навчання школярів астрономії на основі ділових електронних ігор // *Астрономія і сьогодення : матеріали IV Міжрегіональної науково-практичної конференції : Збір. наук. праць / наук. ред. Мозговий О.В. (Вінниця, 9 квітня 2015 року)*. Вінниця : ФОП «Костюк Н.П.», 2015. С. 42–50.

42. Чумак М. Професійна підготовка майбутніх фізиків : загальноєвропейські та національні виклики XXI століття // *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми природничо-математичної освіти в середній і вищій школі»]*, (Херсон, 13–15 вересня 2018 року) / Укладач В. Д. Шарко. Херсон : Вид-во ХНТУ, 2018. С. 147–148.

43. Чумак М. Професійна підготовка фахівців як історико-педагогічний феномен // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій» (Івано-Франківськ, 11–12 жовтня 2018 року)* / Упоряд. Гуменюк І. В., Джус О. В. та ін. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. Ч.1. С. 445–449.

44. Чумак М. Наукознавча послідовність дослідження історико-педагогічного феномена // *Культурологічний альманах : Випуск 10 : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «NEW TOP SCINCE» (Київ, 12 жовтня 2018 року)*. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 176–178.

45. Чумак М. Соціокультурне проектування освітнього менеджменту // *Адаптивні технології управління навчання : матеріали четвертої міжнародної конференції (Одеса, 24–26 жовтня 2018 року)*. Одеса, 2018. С. 75–76.

46. Chumak M. Multifunctional nature of higher education in intercivilizational dimension // *Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті : Збірник матеріалів VII-ї Міжнародної науково-практичної онлайн-інтернет конференції / за заг. ред. М. І. Садового. (Кропивницький, 01–15 листопада 2018 року)*. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. С. 91–93.

47. Chumak M. What personal and professional development instruments are the most effective in high school? // *Гуманітарний корпус : [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]* (Київ, 19 листопада 2018 року). Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. Вип. 21. С. 95–98.

48. Чумак М. Закордонні просвітницькі проекти педагога з Тернопільщини // *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах*

глобалізації» : Зб. наук. праць. (Переяслав-Хмельницький, 31 січня 2019 року). Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 43. С. 416–417.

49. Чумак М. Вплив філософсько-богословських детермінант на розвиток вітчизняної вищої освіти XVIII століття // Сучасний рух науки : тези доповідей V міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Дніпро, 7–8 лютого 2019 року). Дніпро, 2019. С. 769–773.

50. Чумак М. Духовні центри – центри грамотності (IX – XII ст.) // Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 1 березня 2019 року). К. : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2019. С. 28–29.

51. Чумак М. Феномен конструкту числового ряду у педагогічній практиці XVI – XX ст. // V Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний розвиток вищої освіти : глобальний, європейський та національний виміри змін». Збірник тез (Суми, 16–17 квітня 2019 року). Суми: Вид-во Сум ДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. Т.1. С. 124–125.

52. Chumak M. The Role of Foreign Trips of Scientists in the Development of Physics and Methods of Physics Teaching // XVII Міжнародна Фреїківська конференція з фізики і технології тонких плівок та наносистем. Збірник тез / За заг. ред. проф. В.В. Прокопів (Івано-Франківськ, 20–25 травня 2019 року). Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2019. С. 126–127.

АНОТАЦІЇ

Чумак М. Є. Педагогічний космополітизм у соціокультурних умовах першої половини XVIII – 40-х рр. XX століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2019.

У дисертації вперше досліджено педагогічний космополітизм крізь призму розвитку вітчизняного просвітництва першої половини XVIII – 40-х рр. XX століття. Репрезентовано сумарну результативність аналізу тематичної джерелознавчої бази у складі архівних матеріалів й періодичних видань, стародруків і рукописів, історичних та історико-педагогічних праць, що уможливило поетапність відтворення феноменологічного розвитку у соціокультурних умовах дорадянського, позарадянського (еміграційного) та радянського періодів. Окреслено теоретико-методологічні засади дослідження, розроблено періодизацію розвитку педагогічного космополітизму, відтворено хронологію основних подій, проблематизовано системність відповідного понятійно-категоріального апарату, переосмислено тематичні публікації із залученням інструментарію наукового цитування,

виокремлено сукупність зарубіжних підходів до окреслення космополітичної проблематики під педагогічним кутом.

Доведено, що стратегічною метою «кристалізації» педагогічного космополітизму була потреба обміну професійним досвідом, розвитку освіти та зростання чисельності кваліфікованого кадрового потенціалу. Переосмислено значущість впливу проімперської ліберально-консервативної мінливості на траєкторію розвитку вітчизняного педагогічного космополітизму та ідентифіковано географічні масштаби його всеохоплення. Розглянуто вплив соціокультурних умов на примноження багатоаспектності завдань педагогічного космополітизму та роль особистісного фактору у цьому процесі. Проаналізовано динаміку розвитку міжнародно-педагогічних відносин на прикладі кількісних показників іноземних відряджень, які актуалізували поглиблення феноменологічного розвитку та посприяли неформальному «розмиванню» державних кордонів різних країн світу.

Ключові слова: педагогічний космополітизм, соціокультурні умови, вітчизняне просвітництво, феномен, освіта, освіченість, вища школа.

Chumak M. Ye. Pedagogical cosmopolitanism in the socio-cultural conditions of the first half of the XVIII century – 40s of the XX century. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2019.

In the dissertation, pedagogical cosmopolitanism for the first time was explored through the prism of the national enlightenment development during the first half of the XVIII century - 40s of the XX century. The overall effectiveness of the thematic source base analysis that includes archival materials and periodicals, printed materials and manuscripts, historical and historical-pedagogical works is presented. It enabled the reproduction of phenomenological functioning that existed in the socio-cultural conditions of pre-Soviet, out of Soviet (emigrational) and Soviet periods. The theoretical and methodological principles of the study have been outlined; the periodization of the functioning of pedagogical cosmopolitanism has been worked out; the chronology of the main events has been reproduced; the systematicity of the corresponding conceptual and categorical apparatus has been problematized; the thematic publications with the involvement of the instruments of scientific citation have been reconsidered; the set of foreign approaches to cosmopolitanism issue outlining from the pedagogical angle has been highlighted.

It has been proved that the strategic goal of pedagogical cosmopolitanism "crystallization" was the need to exchange professional experience, develop education and increase the number of qualified human resources. The significance of the influence of pro-imperial liberal-conservative variability on the trajectory of functioning of domestic pedagogical cosmopolitanism has been rethought and the

geographical scope of its inclusiveness has been identified. The influences of socio-cultural conditions on the multiplication of multidimensional tasks of pedagogical cosmopolitanism and the role of personal factor in this process have been considered.

The phenomenological peculiarity of the period under the study was highlighted in the research way, which was characterized by the following content: the richer the professional experience of the cosmopolitan teacher was - the more productive were the theoretical and practical results of his creative endeavors.

The dynamics of the development of international pedagogical relations has been analyzed on the example of quantitative indicators of foreign business trips, which actualized the deepening of phenomenological functioning and contributed to the informal "erosion" of national borders of different countries of the world.

It has been proved that the tactics of pedagogical and cosmopolitan cohesion were highly productive in the context of national and educational development. The issues of mutual influence between the processes of national educational institutions opening and functioning and the geographical directions of pedagogical cosmopolitanism functioning have been investigated. The contribution of cosmopolitan educators to the multiplication of the directions of national education development has been personified.

It has been generalized at the interdisciplinary level, that the fundamentalism of pedagogical cosmopolitanism gradually «streamlined» the process of qualitative educational preparation, which was directly and proportionally reflected in the deepening of the methods of professional disciplines teaching, which in turn produced the development of scientific and technical subjects.

It was noted that the bilateral nature of the pedagogical cosmopolitanism functioning was reflected in: affirmation of the systematic influence of foreigners on broad domestic social masses, by bringing foreign socio-cultural "grain" (religions, languages, customs) to the local soil; maintaining the high level of mobility of the national intelligentsia, which always sought to overcome the limitations of imperial frontier by establishing a close dialogue with the scientific and pedagogical circles of the world.

The problem of preservation of pedagogical cosmopolitanism as an expression of national socio-cultural progress has been addressed.

The multidimensional influence of pedagogical cosmopolitanism on the functioning of the national education system in emigration conditions has been paid attention to. The productivity of this process is reproduced at the level of centers opening; the spread of literacy; specialized courses of various profiles; cultural and cultural-educational institutions.

Keywords: pedagogical cosmopolitanism, socio-cultural conditions, national education, phenomenon, education, educational attainment, high school.